

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 6, Special Issue on Balkan Wars, p. 183-206, November 2013

Heybeliada Ruhban Okulu'nda Yapılan Tezler The Theses Written at Theology School of Chalki in Heybeliada

Yrd. Doç. Dr. Salih İnci
Kırklareli Üniversitesi - Kırklareli

Öz: Bu makale Heybeliada Ortodoks Ruhban Okulu'nda öğrenciler tarafından hazırlanan tezlerin genel bir değerlendirmesini yaparak, bu tezlerin hem kilise dili 'Katharevusa' nın muhafaza edilmesine hem de Ortodoks Rum halkın ortak bir dini ve milli kimliğinin oluşmasına katkıda bulunduğunu tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Heybeliada Ruhban Okulu, Din Bilimi, Ortodoks Patrikhanesi, Türkiye

Abstract: This article examines the theses written by the students at the Orthodox Theology School of Chalki and argues that these theses contributed not only to the preservation of the church language 'Katharevusa' but also helped to form a common religious and national identity for the orthodox Greek population.

Keywords: Theology School of Chalki, Orthodox Patriarchy, Theology, Turkey

A. Giriş

Heybeliada Ruhban Okulu¹ (HRO), ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından (1844), yirminci yüzyılın son çeyreğine (1971) kadar, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde Patrikhane'ye bağlı olarak eğitim öğretim faaliyeti yürütmüş olan dini bir eğitim kurumudur. Okul, Patrikhane'ye bağlı olarak daha üst düzeyde bir teoloji eğitimi vermek üzere açılır. Ondokuzuncu yüzyılda, Ortodoksların dinî merkezi olan Fener Patrikhanesi'nden ayrılan bağımsız kiliselerin ortaya çıkışı, Patrikhane için büyük bir darbe oluşturur, cemaati azalan Patrikhane nüfuzunu kaybetmeye başlar. Özellikle Yunan Krallığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak siyasi bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Atina Başpiskoposluğu'nun da 1833'de Patrikhane'den ayrılarak dini bağımsızlığını ilan etmesi Patrikhane'yi derinden etkiler. Bu nedenle Ruhban Okulu'nun açıldığı yıllarda da iki kilise arasında soğuk rüzgarlar esmektedir.

Aynı yıllarda, 1836'da, Atina Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi'nin açılmış olması da Patrikhane'yi tedirgin etmiş olabilir ve bu nedenle Patrikhane'nin, Atina Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne karşı Ruhban Okulu'nu açarak tedbir almaya çalıştığını söyleyebiliriz. Patrikhane, ancak 1850'de Yunanistan Kilisesi'nin bağımsızlığını tanır ve ilişkiler normalleşmeye başlar. İlk önceleri bir nevi Yunanistan'a rakip olarak açılan HRO'ya, sonraki yıllarda okul tarihinde en fazla öğrenci Yunanistan'dan gönderilecektir.

Ayrıca bu dönemlerde Katolik ve Protestan misyonerlerin Ortodoks cemaate yönelik artan dinî propaganda faaliyetleri de ayrı bir sorun olmaya başlar. Tüm bu sorunlar arasında Patrikhane, farklı uluslardan oluşan Ortodokslar arasında dinî birliği muhafaza etmek, yeni

¹ Bundan sonra kısaca HRO diye bahsedilecektir.

kopmaların önüne geçmek, bu mümkün değilse bile en azından Ortodoks teolojiye dair konularda “otorite” konumunu sürdürmek ve Ortodoksluk karşıtı propagandaların önüne geçmek için artık bir okul açmanın gerekli olduğuna karar vermiştir. Patrik IV. Germanos zamanında, Padişah Abdülmecit'ten okul açma izni alınır. Okul inşası sırasında Patrikhane içerisinde yaşanan bir takım sıkıntılara rağmen bina sonunda Patrikhane'ye bağlı kilise bölgelerinden toplanan bağışlarla tamamlanır. 1 Ekim 1844'de Kayseri Metropoliti Pesiu tarafından yapılan özel bir ayinle Aya Triada Manastırı'ndaki Teoloji Okulu'nun açılış töreni gerçekleştirilir ve 8 Ekim 1844'de dersler başlar.²

Okul, bağımsızlık düşüncesindeki Balkan kiliseleri nazarında, bazı istisnalar hariç, pek itibar görmez ve Patrikhane'den kopuşları engelleyemez. Ancak, kuruluşundan itibaren, kendine özgü eğitim anlayışı ve uygulamalarıyla, Fener merkezli yazılı ve sözlü Ortodoks dinî geleneğinin muhafazasında, geliştirilmesinde ve yirminci yüzyıla aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Okul, gerek teoloji anlayışı ve gerekse yetişmiş beyin gücü ile daha sonra diasporada kurulacak diğer Ortodoks teoloji kurumlarına da büyük ölçüde kaynaklık eder.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun Ortodoks cemaatler üzerindeki etkisi, Fener Patrikhane'sinin, Ortodoks dünyasındaki nüfuz ve etkisiyle paralellik arz eder. Bu anlamda HRO'nun açıldığı yıllardan itibaren bağımsız Ortodoks Kiliselerin yavaş yavaş Fener'den ayrılmasıyla birlikte, Patrikhane'nin nüfuzu Osmanlı coğrafyasındaki Rum cemaatle sınırlı hale gelmeye başlar. Bu bakımdan okul tarihi boyunca HRO'ya Yunanistan Kilisesi hariç, Balkanlar'daki ayrılıkçı kiliselerin, sınırlı sayıda gelen öğrenciler dışında, pek fazla itibar etmedikleri görülür. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise okula ABD'de ve Avrupa'daki diasporada yaşayan Rum cemaatinden gelenler olur. Bunlara, Girit ve On iki Adalar Kilisesi ile Bağımsız Kıbrıs Kilisesi'ni de ilave etmek gerekir. Bunların dışında sayıları oldukça az olmakla birlikte, zaman zaman diğer Ortodoks ve Doğu Kiliseleri'nden de öğrenci gelmiştir.³

Okul, özellikle Anadolu'da ve Balkanlardaki Ortodoks Rum cemaate karşı Katolik ve Protestanlarca yürütülen misyonerlik hareketlerinin ve Batı'da ortaya çıkıp cemaati etkileyen din karşıtı fikirlerin etkisini de en aza indirmeye çalışmış ve yetiştirdiği din adamları ile bu menfi propagandaların önüne geçmeye çalışmıştır.⁴ Ayrıca Patrikhane'nin en üst din eğitim kurumu olan HRO, dinî kimliğin yanısıra, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Ortodokslar arasında, Rum, Sırp, Bulgar, Makedon vb etnik kökene dayalı ayrışmaların başladığı yıllarda Ortodoks Rum kimliğinin oluşmasında da etkili olmuştur. Bu konuda en ilginç örnek 1870'li yıllarda Patrikhane'den ayrılan Bulgar Eksarhlığı ile Patrikhane arasında yaşanan ve Bulgarların aforoz edilmesi ile sonuçlanan tartışmalarda Ruhban Okulu mezunu din adamlarının ön saflarda yer almasıdır.⁵

Yine bunun son örneğini Birinci Dünya Savaşı ve özellikle savaştan sonraki yıllarda (1918-1922) Patrikhane'de Osmanlı İmparatorluğu ve Milli Mücadele aleyhine siyasi

²Arhimandritu Yermanu Grigora, *İ en Halki Theologiki Sholi (1844-1898)*, Tipografion K.A. Faku, İskenderiye 1907, s.,38-41; Vasiliu Stavridu, *İ İera Theologiki Sholi tis Halkis*, (Bundan sonra kısaca “Halki”) Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 1988, s. 43,45. Salih İnci, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Yedirenk Yay., İstanbul, 2010, s. 92-93.

³ Öğrencilerin geldikleri bölgeler için bkz. Apostolos Meksi, *İ en Halki İera Theologiki Sholi I*, y.y. İstanbul 1933, s. 198 – 252; Meksi, *İ en Halki II*, y.y. İst., 1953, s. 20 – 27, 49-52; Meksi, *İ en Halki III*, y.y. İst., 1957, s. 81-85.

⁴ Patrikhane'nin misyonerlerle mücadelesi için bkz. Kiriaki Mamoni, “Agones tu İkumeniku Patriarhiu kata ton Missionarion”, *Minimosini*, Atina, 1980-1981, s. 179-211.

⁵ İnci, a.g.e., s. 104-106.

faaliyetleri ile ön plana çıkan Ruhban Okulu mezunu Metropolitler de görmekteyiz.⁶ Bu nedenledir ki bu gün Türk kamuoyunda Patrikhane ve kurumlarına, dolayısıyla HRO'ya karşı menfi bakışın tarihsel arka zemininde bu dönemlerden miras kalan toplumsal hafızanın önemli etkileri vardır. Ancak buradan hareketle bu günkü Patrikhane mensuplarını yargılamak ne kadar adil değilse, aynı şekilde yazılı ve görsel medyada sıkça ifade edildiği şekliyle “*sözkonu okuldan mezun olan tek bir kişinin bile menfi bir eylemde bulunmadığını*” iddia etmek adil değildir. Eğer bu, bilinçli yapıyorsa kamuoyunu yanıltmak ve gerçekleri gizlemektir ki bu da bilimsel ahlaka aykırı olduğu kadar tarihe de bir saygısızlıktır.

Okulu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki eğitim kalitesi açısından mukayese ve değerlendirme yapacak olursak, Cumhuriyet döneminin daha başarılı ve daha üretken olduğunu söyleyebiliriz. Zira Osmanlı idaresinin son zamanlarına rastlayan dönemde Patrikhane'nin ve dolaylı olarak da okulun ulusçuluk eksenli bir dizi gelişme ve mücadelelerin arasında kaldığı göze çarpar. Zira dönemin şartlarına göre Patrikhane içerisinde yaşanan nüfuz mücadelesinin etkileri zaman zaman Okul üzerinde de görünmüştür. Bu kaos ortamının ardından gelen Cumhuriyet yıllarındaki sakinlikle birlikte Patrikhane, tüm enerjisini okuldaki eğitim ve öğretimin daha kaliteli hale getirilmesi için sarf etmiştir.

Ancak 1965'ten itibaren Yunanistan'la Kıbrıs meselesi yüzünden yaşanan siyasî gerginlik okula da yansımış ve dışarıdan öğrenci alımı durdurulmuştur. 1971'de öncelikle Türkiye'nin kendi eğitim kurumlarına yönelik yaptığı bir kanuni düzenlemenin HRO'yu da içine alması, okulun teoloji kısmının kapanmasına neden olmuş, 1985'te ise öğrenci yokluğu sebebi ile Patrikhane'nin kendisi okulun lise kısmını da kapatmıştır. Bugün Patrikhane açısından en öncelikli ve hayati sorun, HRO'nun yeniden açılması konusudur. Bu nedenle de Patrikhane her türlü platformlarda okulun tekrar açılması için mücadele vermektedir.⁷

B. Okulda Hazırlanan Tezler

Tezler konusuna geçmeden önce çalışmaya dair birkaç konuyu hatırlamakta yarar vardır. Bunlardan ilki teolojinin bilimsel bir araştırma konusu olup olamayacağı meselesidir. Bazıları teolojinin bilimsel araştırmalara konu olacağını söylerken bir kısmı onun dogmatik özellikleri sebebiyle bilimsel olamayacağını iddia etmişlerdir, bu iki görüşü uzlaştırmaya çalışan ara görüşler de bulunmaktadır.⁸ Bu tartışma, araştırma konumuzun dışında kalmaktadır. Ayrıca araştırma konusu, sadece tez başlıkları üzerinden gidilerek yapıldığı için, tezlerin akademik yeterlilikleri de inceleme alanımız dışında kalacaktır. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir ki, akademik çalışmaların en önemli aracı dildir. Bu nedenle Ruhban Okulu'nda dil derslerine oldukça önem verilmiştir. Okulda okutulan dil dersleri arasında

⁶ Bu dönemlerde siyasî faaliyetleri ile dönemin en aktif Heybeliada Ruhban Okulu mezunu papazları şunlardır: Bursa Metropoliti ve Patrik Vekili Dorotheos (mez. 1884), İzmir Metropoliti Hirisostomos (mez. 1891), Trabzon Metropoliti Hrisanthos (mez. 1904), Amasya Metropoliti Yermanos Karavangelis (1888), Tokat Metropoliti Yervasios Sümelidis (1905 mez.), yine Tokat Metropoliti Lavrentios Papadopulos(1894 mez.), Şebinkarahisar Metropoliti Sofronios Nistopulos (1878 mez.), Maçka Metropoliti Yervasios Sarasitis (1893 mez.), bir başka Maçka Metropoliti Leontios Huturiotis Papadopulos (1878 mez.), Niksar Metropoliti Polikarpos Psomiadis (1892 mez.). Daha geniş bilgi için bkz. İnci, *a.g.e.*, s. 305-324.

⁷ Geniş bilgi için bkz. İnci, *a.g.e.*, s. 133-164.

⁸ Bkz. Vasiliu D. Fanurgaki, *Isagogi sti Theologia*, Selanik 1984. s.36-40.

başta Yunanca ve Türkçe (Osmanlıca) olmak üzere; İbranice, Latince, Slavca, Fransızca, Bulgarca, Rusça gibi dersler yer almaktadır.⁹

İkinci konu Ortodoks çalışmaların diğerleri (Katolik-Protestan) içerisindeki konumu ile ilgilidir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki günümüzde teoloji eğitim modellerinde ağırlıklı Katolik ve Protestan metotlar etkilidir. Ortodoks teoloji okulları da on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde bir üniversite içinde yerleşerek teolojinin bilimsel disiplini olabileceği iddiası ile kurulmuştur. Teolojinin bölümlerine dair yapılan ayrımlar da öncelikli olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, Ruhban Okulu'nda da buna benzer müfredatlar oluşturulmuştur. Dolayısıyla Ortodoks teoloji eğitiminin bir bakıma Batı paradigmalarına bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. Ortodoks araştırmacılar bunu bir kaç nedene bağlamaktadırlar. Bunlardan birisi, geçen yüz yıllar içinde dünyanın geri kalanları üzerinde batılı güçlerin büyük çaptaki entellektüel – kültürel baskınlığının kaçınılmaz bir neticesidir.¹⁰ Bir diğer sebep olarak da Fenerin hakim olduğu Ortodoks çevrenin bir başka kültürün hakimiyeti altında (Osmanlı) bulunmuş olmasını göstermektedirler. Bir diğer unsur da, Ortodokslukta geleneğe bağlılığın, başka türlü düşünme ve açılımlara imkan vermediği şeklindeki bakış açısıdır. Son olarak da farklı bir coğrafi bölgede olması nedeniyle batıdan gelen yenilik hareketleri ile daha geç bir dönemde tanışmış olması gibi nedenler sayılmaktadır.

Burada vurgulamak istediğimiz üçüncü husus tezleri incelerken yaptığımız tasnif hakkında olacaktır. Hristiyan (Ortodoks) teologlar bir bilim olarak teolojiyi incelerken onu, ele aldığı konuların muhtevalarına göre belli bölümlere ayırmışlardır. Bu gün genel de teoloji bilimi dörtlü bir tasnifle incelenmektedir. Bu dörtlü tasnife göre teoloji; 1. Tefsir Bilimi¹¹, 2. Kilise Tarihi¹², 3. Sistematik Teoloji¹³, 4. Pratik Teoloji¹⁴ olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır.¹⁵ Ruhban Okulu'nda bunlara ilaveten ayrıca Diğer Dersler¹⁶ başlığı altında ayrı bir alana da yer verilmiştir.¹⁷ Okulda hazırlanan tezleri yukarıda bahsettiğimiz teolojinin bölümlerine göre ayırarak bir tasnife gidebilirdik. Ancak çalışma konularının birbirine yakınlığı, alanlar arasındaki çok geçişliliğe neden olacağı ve de pratik olmayacağı için biz bunu tercih etmedik. Bunu yerine çok kesin sınırlarla ayırmak mümkün değilse bile en azından tasnif kolaylığı bakımından tez başlıkları üzerinden giderek; 1. Ortodoks Teolojiye Dair Tezler, 2. Diğer Kiliselere Dair Tezler olmak üzere iki ana bölüme ayırdık. Burada diğer kiliselerden kastettiklerimiz; hem Patrikhane'den ayrılp bağımsızlığını ilan etmiş olan Yunan, Bulgar ve Sırp Kiliseleri, hem Antakya, İskenderiye ve Kudüs gibi eski kadim kiliseleri, hem de Ortodoks olmayan Katolik, Protestan gibi diğer kiliseleri kapsamaktadır. Ancak bu, bizim

⁹ İnci, *a.g.e.*, s. 266 vd.

¹⁰ K.M. George Kondotra, *Education Historical Perspective*, "Ortodox Theological Education in the Modern World, Vth. International Consultation of Orthodox Theological Schools", Halki/ Istanbul 14-24 Ağustos 1994, s. 3.

¹¹ Ruhban Okulu'nda Tefsir Bilimi adı altında genelde; Eski ve Yeni Ahit Giriş, Eski ve Yeni Ahit Tefsiri, K. Mukaddes Kritiği ve İbrani Arkeolojisi gibi dersler okutulurdu.

¹² Bölümde okutulan dersler ; Kilise Tarihi, Bağımsız Ortodoks Kiliseler Tarihi, Patroloji, Hristiyan Arkeolojisi, Hristiyan Mimarisi gibi derslerdir.

¹³ Bu bölümde ise Dogmatik , Sembolik, Apoloji, Dogmalar Tarihi ve Hristiyan Ahlakı dersleri yer almaktaydı.

¹⁴ Bölümde okutulan dersler; Kilise Hukuku, Liturji, Katihitik, Pimantik, Omilitik, Ansiklopedik Teoloji'den oluşmaktaydı.

¹⁵ Fanurgaki, *a.g.e.*, 63.

¹⁶ Diğer Dersler kategorisinde; Felsefe Tarihi, Ahlak Felsefesi, Bizans Musikisi, Sağlık Bilgisi, Beden Eğitimi gibi dersler yer almaktadır.

¹⁷ Okuldaki derslerle ilgili geniş bilgi için bkz. İnci, *a.g.e.*, s. 248-259.

Ortodoks teolojiye dair tezler kapsamında değerlendirdiğimiz çalışmaların, diğer kiliselerle bir ilişkisi olmadığı anlamına gelmez. Aynı şekilde diğer kiliselerle ilgili olanların da Ortodoks teolojisinde bir karşılığının olmadığı söylenemez. Örnek olarak 1869'da İlarion Kanakis'in hazırladığı "Doğu ve Batıda Hristiyanlığın Birliği Sorunu", 1872'deki Stefanos Sulidis'in "Papa'nın Yanılmazlığının Yanlılığı" ya da 1905'de, Yennadios Arabacıoğlu'nun "Protestan ve Katolik İnançlarının Yanlılığı" gibi tezler, görünüşte diğer kiliselerle ilgili olsa da bunların yanlılığı veya doğruluğu genellikle Ortodoks Teoloji bakımından ele alınmıştır. Dolayısıyla bu tür tezler de bir başka açıdan Ortodoks teoloji ile ilgili tezler olarak değerlendirilebilir.

Vurgulamak istediğimiz son bir husus da Yunanca tez başlıklarının Türkçeye aktarılması meselesi olacaktır. Tezlerin Türkçe çevirileri yapılırken metne sadık kalmakla birlikte mümkün mertebe Türkiye'de Dinler Tarihi alanında kullanılan literatür ve dil tercih edilmeye çalışılmıştır. Zira bir dilden yapılan çeviriler, kimi zaman öteki dilde tam karşılığını bulamamaktadır. Buna ek olarak, ele aldığımız metinlerin bir kısmı Kilise dili (din dili) olup bu günkü modern Yunancadan biraz daha farklı olan "Katheravuz" denilen dilde yazılmıştır. Dolayısıyla bütün bu zorlukları göz önüne alarak kimi tez konuları, eser adları vb. birebir çeviri olmayıp yaklaşık tercümeleme verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çok uzun olan bazı tez isimlerinden de kısaltılarak bahsedilmiştir.

1844'de üç yıllık yüksek din eğitimi vermek üzere açılan okul¹⁸, ilk mezunlarını 1848'de verir ve bu tarihte okuldan dört kişi mezun olur. 1853 yönetmeliği ile okulda eğitim yedi sınıfa çıkarılır. 1857 yılında da yeni bir yönetmelik hazırlanır, ancak bu yönetmelik birkaç dersin dışında öncekinden pek farklı değildir. Bizim çalışmamızı ilgilendiren konu 1867 tarihli okul yönetmeliğidir. Bu yeni yönetmelikle birlikte 1868 yılından itibaren okulun son sınıf öğrencilerinin "Tez" hazırlamaya başladıklarını görüyoruz. 1951 tarihli okulun son yönetmeliğinde de yer alan tez hazırlama şartı, okul kapanana kadar sürer.¹⁹ 1951'den önce lise bölümü olmadığı için (dört sınıflı ortaokul vardır) sadece teoloji mezunları tez hazırlamaktaydı. Yeni yönetmelikle birlikte (1951) her iki bölüm mezunlarının da tez çalışmalarını görmekteyiz.²⁰

Okulun açılışından (1844-1971) kapanmasına kadarki dönemde okulun teoloji bölümünden mezun olanların sayısı 938'dir. Okulda tez hazırlama şartı 1868 yılında getirildiğinden, o tarihe kadar okuldan mezun olan ilk 117 kişi hariç tutulursa, yaklaşık burada söz konusu teolojiye dair tezlerin sayısının 821 olması gerekir. Ancak Stavridis'in verdiği listede yaklaşık yirmi civarındaki öğrencinin tez konuları belirtilmiyor, dolayısıyla teoloji bölümünde yapılan tezlerin sayısı tam olarak 795'tir. 1951 yönetmeliği ile lise bölümünde de tez hazırlama şartı getirildiğini söylemiştik. Bu dönemde, 1953-1971 arasında lise bölümünde yapılan tez sayısı 256'yı bulmaktadır. Dolayısıyla teoloji ve lise kısmına dair tezleri topladığımızda 1047 tezin hazırlandığını söyleyebiliriz.²¹ Lise bölümünden tez hazırlayanlar genelde bir yıl sonra da teolojiden mezun oldukları için teolojiden de ayrı birer tez hazırlamışlardır.

¹⁸ *Kanonismos Organikos tis en ti kata Halkin İera Moni tis Ayias Triados Theologikis Sholis tis Hristu Ekklesias, 1845* (HRO 1845 Yönetmeliği), Patrikhane Matbaası, İstanbul, 1845, I/2.,3. maddeler.

¹⁹ *Heybeliada Rum Rahipler Okulu Yönetmeliği*, I. madde, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (TCMEB) Talim Terbiye Dairesi Arşivi, Kurul Karar Defteri, Karar No 151, Tarih: 25/09/1951. mad. 82-83; Stavridu, *Halki*, 256.

²⁰ Stavridu, *Halki*, 497-508.

²¹ Stavridu'nun kitabında tezlerle ilgili bir rakam telaffuz edilmiyor, biz bu rakamlara yazarın eserinde (*Halki*, 250-289 ve 465-508) verdiği isimleri sayarak ulaştık.

1. Ortodoks Teolojiye Dair Tezler

Okul yönetmeliğinde belirtildiği gibi okulun amacı, çağın gereklerini göz önüne alarak Ortodoks dünyasının ihtiyaç duyduğu din adamlarını yetiştirmektir. Dolayısıyla okulda (dersler ve) hazırlanan tezler tespit edilirken bu ihtiyaç göz önünde bulundurulmuştur. Doğal olarak yapılan tezlerin büyük bir kısmı Ortodoks teolojiye dair çeşitli konuları ihtiva etmektedir. Okul tarihinde ilk tezler, 1868 mezunları tarafından hazırlanmıştır. Bu yıl mezun olan beş öğrenciden dördünün²² tezleri şu başlıklardan oluşmaktadır; “*Kutsal Geleneğin Zorunluluğu Meselesi*”, “*Kilise Babalarının Otoriteleri ve Eserleri*”, “*Eski Ahit’te Teslis Sırrını Gösteren İfadeler*” ve “*Evharistiya Ayininde İsa’nın Bedenine İştirak*”. Başlıklardan da anlaşılacağı gibi yapılan ilk tezler, daha çok Ortodoks teolojinin temel konularını içermektedir. Bir yıl sonra yapılan on adet tezin yedisi, yine Ortodoks Teolojisi ile ilgilidir.²³ Sonraki yıllarda kilisenin kendi teolojisine dair hazırlanan tezler, doğal olarak her zaman diğerlerinden daha fazla olmuştur.

1919 yılı mezunlarını, Okul’un Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’ndeki son mezunları, dolayısıyla da bu dönemde yapılan son tezler olarak kabul edebiliriz. Zira her ne kadar İmparatorluk siyasi ve hukuki bakımdan hala ayakta olsa da askeri ve siyasi başarısızlıklardan dolayı Patrikhane üzerindeki etkisini yitirmiş ve Patrikhane, Osmanlı idaresini tanımadığını ilan etmiştir.²⁴ Bu bakımdan 1919 yılı mezunlarının tezlerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde yapılmış son tezler olarak görmek daha isabetli olacaktır. Bu tezler şunlardır; “*Manastır hayatı*”, “*Anglikan ve Ortodoks Kiliseleri arası ilişkiler*”, “*Roma Katakompı*”, “*Antakya Kilisesi’ndeki Şiizma*”, “*1821-1852 Arası Yunanistan Kilisesi*”, “*Ortodoks Papazlara Dair Tarihi Bir İnceleme*”, “*Aziz Hrisostomos’un Ayin Usulü*”, “*Sosyalizmde Aile*”, “*Kutsal Günah Çıkarma Sırrı*”, “*İsa’nın Kardeşleri*” ve “*Bizans Döneminde Patriklerin Seçimi*”.²⁵ Dönemin sonun da hazırlanan on bir tezin yedisi de ana hatlarıyla Ortodoks teoloji’ye dair tezlerden oluşmuştur.

1919-1922 arası “Okulun İkinci Dönemi” olarak bilinir. Eğitim süresi, orta okulsuz beş yıllık sadece akademi eğitimi vermek üzere planlanır ve ona uygun ders programı hazırlanır.²⁶ Yeni siyasi konjoktöre uygun olarak kurulan okul, beklentilerin aksine bir hayal kırıklığına neden olur. Böylece başarısız bir dönem olan Akademi ilk ve son mezunları 1922’de verir. Akademi mezunlarının tezleri de şu başlıklardan oluşur; “*Aynaroz’un Yönetim Sistemi*”, “*Vaftizin Geçerliliği*”, “*İsa Mesih Yuhanna’ya Göre Kurtarıcı Misyonu*”, “*İsa’nın*

²² Kaynaklarda, okuldan bu yıl mezun olan ve mezuniyetten sonra bir papaz okulunda öğretmenlik yapan Kayserili *Athanasios İliadis*’in tezinden bahsedilmiyor.

²³ Stavridu, *Halki*, s. 256.

²⁴ Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde Osmanlı İmparatorluğu’nun yenik düşmesiyle birlikte HRO mezunu ve ılımlı bir kişi olan Patrik V. Yermanos (1913-1918) istifa ettirilip yerine bir başka HRO’lu, ancak tam bir “Megali İdea” (Büyük Düşünce anlamına gelen ve Büyük Yunan Devletini kurmayı hedefleyen yayılmacı bir dış politika düşüncesi) taraftarı olan Bursa Metropolit Dorotheos “Patrik Vekili” (*İocum Tenens*) olarak seçilmiştir. Patrikhane’de “Venizelist Dönemi” olarak bilinen bu dönemin hemen başında Dorotheos, 21 Ocak 1919’da Rum Okullarında Türkçe eğitimi yasaklamış, 9 Mart 1919’da da Osmanlı Rumlarının vatandaşlık görevlerinden muaf olduklarını ve bundan böyle artık Patrikhane’nin Osmanlı resmi kurumları ile her türlü ilişkiyi kestiğini ilan etmiş ve Patriklik Konseyi 16 Mart 1919’da Rum Kiliselerinde alınan “Yunanistan’la Birlik” kararını açıklamıştır. Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 98 vd.

²⁵ Stavridu, *Halki*, s. 287-288.

²⁶ “To Neon Programa Tis Theologikis Akadimias Halkis”, *Ekklesiastiki Alithia*, 40/1920, sayı 14., sayfa 99-102.

Dirilişinin Gerçekliği”, “*Selanikli Simeon’un Litürjik Görüşleri*”, “*Yunanistan Kilisesinin Bağımsızlığı*”, “*Yuhanna’ya Göre İlk Dönem Şehitlik Kavramı*”, “*Ohri Başpiskoposluğu*” ve “*Selanikli Simeon’un Dogmatik Çalışmaları*” Görüldüğü gibi burada da iki tez, Ohri ve Yunanistan Kilisesi ile ilgili olup olup diğerleri genel anlamda Ortodoks teolojiye ait çalışmalardan oluşmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde , Okul ilk mezunlarını 1930’da verir. Bu yıl okuldan mezun olan altı kişinin hazırladıkları tezlerin başlıkları da şunlardır; “*İkon Karşıtlığının Nedenleri*”, “*Papazlık Cübbesi*”, “*Dinde İktisat*”, “*Luka İncili’nin Yazarı*”, “*VI. Grigorios*” ve “*İstanbul Patriği I. Yermanos*”²⁷. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nin son tezleri de Okul’un teoloji bölümünün kapandığı 1971’de yapılan tezlerdir. Bu tezlerin sayısı yedi’dir. Ancak bu yıl teoloji bölümünün son sınıfta olan tek öğrencisi Mihail Balkis’tir. Onun da tezi “*Dul Olan Papazların İkinci Evlilikleri*”dir. Geri kalan altı tezi hazırlayan öğrenciler o yıl üçüncü sınıf olduklarından, muhtemelen bu tezlerini Selanik Üniversitesi Teoloji Fakültesi’nde tamamlamışlardır.²⁸ Bu altı tezin konu başlıkları da şöyledir; “*Kilise’de Azizlerin Süslemeleri*” , “*Nilos Askitis*”, “*20. yy.’da Ortodoks İkonografi Çalışmaları*”, “*Son İki Asırda Kilisede Teolojik Kavgalar*”, “*Kilise Babaları*” ve “*Papaz Giysileri*”²⁹

Ancak Cumhuriyet Dönemi’ndeki tezler içerisinde doğrudan Ortodoks teolojiye dair yapılan tezler, Osmanlı Dönemi’ndekilere göre daha fazladır. Bir başka deyişle Cumhuriyet Dönemi’nde diğer kiliselere dair yapılan tezler çok daha azdır. Örneğin ilk dört yılda (1930-1933) diğer kiliselerle ilgili yapılmış hiçbir tez yoktur. Bu dönemde dört teze en çok 1957 mezunları diğer kiliselerle ilgili tez hazırlamışlar, geri kalan bazı yıllarda bu konuyla ilgili ya hiç tez hazırlanmamış , ya da belli aralıklarla birer tez hazırlanmıştır.³⁰ Kısaca, 1930-1971 arasında teoloji bölümündeki 382 tezdən sadece 22’si diğer kiliselerle ilgilidir. Ancak 1951 tarihli yönetmelikteki değişiklikle birlikte okulun lise bölümünde yapılan tezler içerisinde bu oran, diğer kiliselere dair yapılan tezler lehine değişmiş görünmektedir.

Buraya kadar bazen isim vererek, bazen de rakamlar vererek tezleri Ortodoks teolojiye dair tezler ve diğer kiliselere dair tezler diye kaba bir ayırımla verdik. Sonuçta, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi’ni de göz önüne aldığımızda ortaya çıkan bu tabloyu nasıl okumak ve yorumlamak gerekir? Buna cevap verebilmek için Okul’un açıldığı dönemlerde Fener Patrikhanesi’nin içinde bulunduğu şartları kısaca hatırlamak gerekir. Bu yıllarda Patrikhane’yi derinden etkileyen en önemli olay milliyetçilik akımlarıyla başlayan bölünmelerdir. Zira onduktuzuncu yüzyıl ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde Milliyetçilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu’nun idaresinde yaşayan Balkan uluslarını doğrudan etkilemiştir. İlk önce 1832’de Yunan (Atina) Kilisesi, 1879’da Sırp Kilisesi, 1865-1885 yıllarında ise Romanya Kilisesi ve daha sonra 1872’de Bulgar Kilisesi, Fener Patrikhanesi’nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan ederler. Patrikhane, her bir kilise ile ayrı ayrı yaşanan uzun tartışmalar ve aforoz tehditlerinden sonra er ya da geç (örneğin Bulgar Kilisesinin bağımsızlığını ancak 1945’de tanıyacaktır) bu ayrılıkları onaylamak durumunda kalmıştır. Tabiki bu mücadele öncesinde Patrikhane’nin nüfuzu altındaki kilise bölgelerindeki diğer etnik kökenli Ortodoksları pek dikkate almayarak “Helenizmi” himaye etme çabalarının da etkili olduğu unutulmamalıdır.³¹

²⁷ Stavridu, *Halki*, s. 465.

²⁸ Zira Okul’un teoloji bölümünün kapanmasıyla birlikte ara sınıflarda olan toplam on bir teoloji öğrencisi eğitimlerine yukarıda bahsettiğimiz Selanik’teki Okul’da devam etmişlerdir..

²⁹ Stavridu, *Halki*, s. 495-496

³⁰ Stavridu, *Halki*, s. 465-508.

³¹ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayınları, 1992, s.19.

Yine bu mücadelelerde her ne kadar siyasi hedefleri bakımından bir birlik oluşturmaları da Rus, Sırp ve Bulgarlar, “Slavizm” adına, “Helen” karşıtlığı üzerine ayrı bir cephe oluşturmaya çalışmışlardır. Ayrıca yukarıda aynı dönemlerde Katolik ve Protestan kiliselerin Ortodoksluğa yönelik misyonerlik faaliyetlerinin de ayrı bir tehlike oluşturduğunu söylemiştik. Dolayısıyla böylesine fırtınalı yıllarda geleneğin çok önemli olduğu Ortodokslukta, Patrikhane hem gelenekten gelen önceliği ve üstünlüğü hem de teoloji konusundaki meydan okumalara karşı vereceği mücadelede, onun en üst seviyede eğitim veren tek³² okulu olan Ruhban Okulu, çok daha önemli hale gelmekteydi. Bu bakımdan öğrencilere verilecek tezlerin de genelde çözüm bekleyen meselelerle ilgili olması doğaldı. Bunun için Fener Patrikhanesi'nin kendi teolojik görüşlerini destekleyecek tezlere öncelik verdiğini, yani kendi doğrularını ve sabitelerini tesbit etmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Ancak yukarıda bahsettiğimiz bu hareketli ortamda diğer kiliselerden gelen fikri saldırılara karşı durmak için de onların yanlışlarını gösterip kendi doğrularını ortaya koymak adına, aşağıda bunların içeriklerinden bahsederken göreceğimiz gibi sayısı az da olsa, diğer kiliselerle ilgili tezlerin de hazırlandığını söyleyebiliriz.

Yukarıda, diğer kiliselerle ilgili tezlerin Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde daha az olduğunu ifade etmiştik. Bunu, biraz da Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte başlayan yeni dönemdeki Patrikhane'nin konumuyla ilgili olarak değerlendirmek gerekir. Bu dönemde Patrikhane önceki imtiyazlarından arındırılmış, ve görevi, sadece cemaatinin ruhani işleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Rum nüfusun çoğu Yunanistan'la yapılan 30 Ocak 1923 tarihli “Mübadele Anlaşması” (karşılıklı nüfus değişimi) gereği Yunanistan'a gittiği için Patrikhane'nin cemaati de iyice azalmıştır.³³ Bu nedenle Patrikhane, Osmanlı Döneminde daha çok diğer Kiliselerle nüfuz mücadelesine giriştiği için daha yayılmacı (özellikle Balkanlardaki Makedonya mücadelesinde olduğu gibi) ve (misyonerlere karşı da) savunmacı bir refleks içerisinde olurken, en azından 1950'li yıllara kadar, Cumhuriyet Döneminde, daha içe kapanık ve mevcudu korumaya yönelik bir strateji izlemiştir. Dolayısıyla bu, muhtemelen okulda hazırlanan tezlere de yansımış, Cumhuriyet Döneminde Patrikhane'nin stratejisine uygun olarak yapılan tezlerde daha çok, kendi iddialarını korumaya ve güçlendirmeye yönelik Ortodoks teolojinin önceliklerine göre tez konuları verilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde daha zayıf bir konumda olduğundan diğer Kiliselerle daha dostane ilişkiler geliştirmeye çalışan Patrikhane, bunlarla olan ilişkilerini, Hristiyan mezheplerin bir araya gelerek oluşturdukları “Ekümenik Hareketler”³⁴ kanalıyla geliştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle de 1950 sonrasında okulun lise bölümünde yapılan tezlerde “Ekümenik Hareketler” ve diğer kiliselere dair tezler de yoğun bir artış gözlemlenmektedir.³⁵ Ayrıca bu yıllardan itibaren Soğuk Savaş denklemi Rusya'ya karşı ABD blokunda yerini alan Patrikhane, yavaş yavaş uluslararası arenada boy

³² Ruhban Okulu'ndan evvel Patrikhane'nin din eğitimi veren kurumu, kuruluşu 1453'e kadar götürülen “Patrikhane Akademisi” ya da “ Kırmızı Mektep”tir. Bu gün Fener Rum Lisesi olan bu okulda Osmanlı Hariciyesi'nde “Fenerliler” olarak bilinen bir çok kişi yetişmiştir. Ruhban Okulu'nun açılmasından sonra, bu okul 1861'de klasik bir lise haline dönüşür. Manuil Gedeon, *Hronika Tis Patriarhikis Akadimias*, İst., 1883.(Yayın evi yok).

³³ Bu dönem Patrikhane ile ilgili tartışmalar için bkz. Atalay, *a.g.e.*, s. s.133-243; Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İst., 2003, s. 65-126.

³⁴ Bkz. Vasil Th. Stavrides, “A Concise History of The Ecumenical Patriarchate”(Trans. from the Greek George Dion. Dragas), GOTR, Brookline, 2000, c. 45, sayı 1-4, s. 135-140.

³⁵ Stavridu, *Halki*, s. 497-508.

göstermeye başlar ve böylelikle diğer kiliselerle daha yoğun ilişki kurmak için uygun bir zemin yakar.³⁶

Buraya kadar tezler hakkında genel bilgiler vermeye çalıştık. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında tez konuları üzerinden giderek bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Okulda Ortodoks teolojiye dair hazırlanan tezler bir çok konuyu içermektedir. Bunlar; Ortodokslukta Kilise idaresi, dini hizmetler, kilise devlet ilişkileri, teslis ve teslisin unsurları olan Baba, İsa ve Kutsal Ruh, başta Evhristiya ayini olmak üzere diğer ayinler ve ibadetler, Bakire Meryem, havariler, kilise babaları, azizler, bazı Patrikler ve önemli teologların biyografileri ve dini görüşleri, Kitab-ı Mukaddes ve İnciller, kutsal yağ, mucizeler, kutsal gelenek, ikonlar, papaz atama prosedürleri, konsiller, bazı ahlaki erdemler, evlilik, bekarlık, boşanma, iyilik, kötülük ve günah, aforoz, ölüm, yeniden diriliş, manastır ve keşişlik hayatı, metropolitlik ve piskoposluk seviyesindeki bazı önemli dini merkezler ve Patrikhane'ye bağlı bazı kurumsal yapılar, tezlerde işlenen belli başlı konulardır.

Kilisenin kendi teolojisine dair yapılan çalışmalarda en dikkat çekici olanlar papazların evliliği ile ilgili konulardır. Bu konuda oldukça fazla tez bulunmaktadır. Bunun da muhtemel nedeni bu konuda Ortodoksların diğerlerinden farklı düşünmeleridir. Zira Ortodokslukla Katoliklik arasındaki en önemli farklardan birisi, Katoliklerde ruhban sınıfı hiçbir şekilde evlenemezken, Ortodokslukta düşük dereceli, diyakoz seviyesindeki papazların evlenebilmesidir. Katoliklerle Ortodokslar arasındaki evlilikle ilgili bir diğer fark, Katoliklerde boşanmalara izin verilmezken, Ortodokslukta boşanmalara belli şartlarda müsaade edilmiştir.³⁷ Bu nedendir ki HRO'daki öğrenci ve öğretmenlerin bir kısmı evlidirler. Evlilik, hem papazları hem de laik sınıftan olanları ilgilendiren bir mesele olarak Bizans'tan beri kilisenin uğraştığı önemli konulardan birisi idi. Bizans'ta patrik adaylarında aranan şartlardan birisi de eğer aday, daha önceden evli ise adayın kendisinin ve karısının tek evlilik yapmış olması, yani boşanıp ikinci bir evlilik yapmamış olmaları istenirdi. Ayrıca dul olanlar da aday olabilirlerdi. Ancak adayın karısı hayatta ise bir rahibeler manastırına çekilmeyi kabul etmesi şartı getirilmişti.³⁸ Kilise, laiklerin evliliklerini de dini bir olay olarak görüp bunlarla ilgili de düzenlemeler yapmış ve buna aykırı yapılan evlilikler de aforoz kartını kullanmıştı. Ayrıca kilise hiçbir zaman ikinci evliliklerden hoşlanmamıştı. Nitekim Bizansta İmparator VI Leon, üçüncü evlilikten sonra bir de dördüncüsünü yapınca Patrik I. Nicholas Mysticus tarafından aforoz edilmiş, imparator da buna patriği azlederek karşılık vermiştir.³⁹ Konu kilise geleneğinde önemli görüldüğü için Ruhban Okulu'nda yapılan tezlerde de öncelik verilen çalışmalar arasına girmiştir.

Okulda evlilikle ilgili tez konuları genelde; papazların evliliği, boşanma, ikinci kez evlilik, akraba evliliği, din ve ahlak açısından evlilik, piskoposların bekarlığı gibi konuları ihtiva etmektedir. Konuyla ilgili ilk tez 1890'da Vasilios Lampridis tarafından, "*Kilisedeki ruhbanın bekârlığı*" ile ilgili hazırladığı tezdır. Okulun teoloji bölümünün kapatıldığı 1971 yılında bölümün son sınıftaki tek öğrencisi olan, bir anlamda okulun son teoloji mezunu öğrencisi sayılan Mihail Balkis'in tez konusu da "*Dul Olan Papazların İkinci Evlilikleri*" isimli tezdır. Çalışmamızda evlilikle ilgili otuz civarında bir tezin bulunduğunu tespit ettik. Genelde bu konuya dair değişik aralıklarla tezler verilirken 1911 ve 1961 yıllarında konuyla ilgili birden fazla tezin verildiğini görüyoruz. Şu anki Patrik Vartholomeos (Dimitrios)

³⁶ Macar, a.g.e., s. 183 vd.

³⁷ Kürşat Demirci, *Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2005, s. 4-10.

³⁸ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge at The University Press, New York, 1968, s. 28.

³⁹ Runciman, a.g.e., s.63.

Arhontonis'in 1961'deki teoloji bitirme tezi de "*Boşanmış Evliliklerin Yeniden Kurulması*" adlı çalışmasıdır. Konuyla ilgili lise bölümünde herhangi bir tez yapılmamıştır.⁴⁰

Ortodoks teolojiye dair tezlerde Hristiyan ilahiyatının en önemli konularından birisi olan ve Teslisin ikinci unsurunu oluşturan İsa'nın konumu (Kristoloji) önemli bir yer tutmaktadır. Konuya dair elliye yakın tez karşımıza çıkmakta olup, ilk çalışma, tezlerin hazırlanmaya başlandığı 1868 yılında Neofitos Kalokeridis'in "*Evharistiya*⁴¹ *Ayininde İsa'nın Bedenine İştirak*" başlıklı tezdır. Tezler içerisinde aynı konu başlığını taşıyan beş ayrı tez yapılmıştır. İsa ile ilgili yapılan tezlerde, O'nun yeniden dirilişini konu edinen tezler ilk sırada yer almaktadır. Hristiyanlara göre İsa, Cuma günü çarmıha gerilmiş, üç gün sonra, Pazar günü dirilip göğe yükselmiş ve Baba Tanrı'nın sağına oturmuştur. Tezler içerisinde doğrudan "*İsa'nın Yeniden Dirilişi*" başlığını taşıyan on iki ayrı tez bulunmaktadır. İsa ile ilgili yapılmış olup aynı başlığı taşıyan bir diğer grup tezler "*İsa'nın Tanrısallığı*" adını taşımakta ve sayıları beşi bulmaktadır. Bunların dışında İsa'nın kurtarıcılığı, misyonu, insanlığa keffaret oluşu, masumiyeti, mucizeleri, yeniden inişi, kardeşleri, hayatı, tarihsel bir figür olup olmadığı gibi konu başlıklarını içeren birer ikişer tez vardır.

Tezlerde, Hristiyanlık teolojisinde İsa'dan başka teslisin diğer iki unsuru olan Baba Tanrı ve Kutsal Ruh meselesi de ele alınmıştır. Konuya dair ilk tez 1869'da Hristos İeroklis'in "*Tanrı'ya İtaatin Gerekliliği*" başlığını taşımaktadır. Tanrı konusunda yapılan tezlerde genelde Tanrı'nın, varlığı, mahiyeti, gökteki krallığı, isimleri, adaleti, tanrısal inayet meselesi, mutlak bilinip bilinemeyeceği, tanrıya itaatin gerekliliği, tanrıya ibadette ruh ve beden birlikteliği, Tanrı'nın bilgisi ve kader ilişkisi, Tanrı'nın seçkin cemaati, Tanrı ve kötülüğün kaynağı meselesi, Tanrı adına insanlara hoşgörülü davranma, Tanrı'nın aracısı olarak kilise, teslisin diğer usurlarıyla Tanrı'nın ilişkisi, havarileri seçimi, Tanrı konusunda Kilise Babaları'nın ve diğer dini şahsiyetlerin yorumlarını konu edinen başlıklar görmektediriz.

Teslisin üçüncü unsuru olan Kutsal Ruhla ilgili tezlerde ilk göze çarpan şey, Kutsal Ruh'un kimden çıktığını ele alan tez sayısının üçle sınırlı olmasıydı. Çünkü bu konu, Ortodoks ve Katolikler arasında çok şiddetli teolojik tartışmalara neden olmuş sonuçta, Patrik ve Papa'nın birbirlerini aforoz etmeleri ile Hristiyanlık tarihindeki en büyük bölünmeye neden olmuştur.⁴² Konuya dair ilk tez 1877'de Miltiadis Papadopoulos tarafından hazırlanan "*Kutsal Ruh Sadece Baba'dan Çıkmıştır*" başlıklı tez olup, 1886'da da aynı adla bir başka te hazırlanmış, diğerleri; "*Latinlere Göre Kutsal Ruhun Ortaya Çıkışı*" ve "*Kutsal Ruh Sadece Baba'dan Çıkmıştır*" başlıklarını taşımaktadır.

Hristiyanlıkta önemli bir yer tutan havariler konusuna da tezlerde geniş yer ayrılmıştır. Hristiyanlıkta bir kilisenin bir havariye dayanması (apostolik oluşu) ona onursal bir öncelik sağlar. Roma Kilisesi, kendi üstünlüğünü havari Petrus'a dayandırarak İstanbul ve diğerlerine karşı üstünlük iddiasında bulunurken İstanbul, bu hiyerarjik sıralamayı havarilerden ziyade

⁴⁰ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde çeşitli tarihlerde yapılan değişik tezlerden bahsederken çok gerekli olmadıkça hepsi için tek tek dipnot vermeyeceğiz. Bu tezleri hazırlarken Vasiliu Stavridu'nun, kısaca *Halki*, diye verdiğimiz eserinin 250-289 ile 465-508 sayfaları arasında verilen okul mezunları listesinden hareketle tespit ettiğimiz hatırlatmak isteriz.

⁴¹ Ortodoks Hristiyan inancında genelde Pazar günleri kilisede, İsa'nın bedenini temsil eden ekmeğin, yine İsa'nın kanını temsil ettiğine inanılan şaraba batırılıp yenilmesiyle icra edilen ve böylelikle İsa ile bütünleştiklerine inanılan en büyük ayindir.

⁴² İznik Konsili'nde kabul edilen inanç bildirgesine göre Kutsal Ruh'un sadece babadan çıktığı kabul edilmişken Katolik Kilisesi, 1014 yılında "Kutsal Ruhun" hem Baba'dan hem de Oğul'dan geldiğini iddia ederek "ve oğuldan" anlamına gelen Latince "*Filioque*" ibaresini iman esasları içerisine dâhil etmiştir. bkz Kürşat Demirci, *Ortodoksluğun Teolojisi*, s. 4-10; Runciman, *a.g.e.*, s. 3-61.

şehrin büyüklüğü, bir anlamda siyasi merkez oluşu ile açıklamaya çalışmıştır.⁴³ Bu konu okulda yapılan tezlerde yansımış görünmektedir. Konuyla ilgili ilk tez 1869'da Grigorios Drakopulos tarafından "*Bütün Havarilerin Eşitliği*" başlıklı tezdır. Bununla ilgili tezler havarilik geleneği, havarilerin eğitimleri, Havariler Konsili gibi başlıkları taşımakta. Burada ilginç olan İstanbul Kilisesi'nin kurucusu kabul edilen Havari Andreas'la ilgili sadece tek bir tezin yapılmış olması ki oda geç dönemlerde 1933'de, Andreas Laguros'un "*Havari Andreas*" adlı çalışmasıdır. Ortodoks Kilisesince görüşleri daha çok benimsenen Havari Yuhanna ile ilgili yapılan tezlerde de onun mektuplarını, hayatını, Logos doktrinini, şehitlik ve kurtarıcılık kavramlarını ele alan çalışmalardan oluşmaktadır. Havarî Petrus'la ilgili de sadece iki çalışma bulunmaktadır. Hristiyanlıkta İsa'nın on iki Havarisi dışında olmasına rağmen havari olarak görülen, Hristiyanlığı, Yahudilerin dışında (putperestler arasında) yaydığı için "Yabancıların Havarisi" olarak bilinen ve bugünkü Hristiyanlığın şekillenmesinde başlıca rolü oynayan Pavlos'la ilgili Ruhban Okulu'nda yirmi küsur tez hazırlanmıştır. Bu konuda ilk tez, 1876'da İoannis H. Apostolu'nun "*Pavlos'a Göre Hristiyanlıkta Sevgi ve Adalet*" adını taşıyan son tez, 1966'da İlias İoakim Neranculis'in "*Havari Pavlos'un Misyona İlgili Dört Yolculuğu*" adını taşımaktadır. Pavlosla ilgili diğer tezler; onun değişik bölgelere yaptığı misyon faaliyetlerini, yaşamını, eğitimini, çeşitli milletlere hitaben yazdığı mektupları ile Pavlos'a göre sevgi, adalet, iman, ölüm, günah ve ölüm sonrası gibi konu başlıklarını taşımaktadır.

Okulda, Hristiyan Kilise babalarının⁴⁴ görüşlerini ve biyografilerini içeren çalışmalar da önemli yer tutmaktadır. Konuya dair ilk çalışma, tezlerin ilk kez hazırlanmaya başlandığı 1868'de Anthimos Peltekis tarafından "*Kilise Babalarının Otoriteleri ve Eserleri*" Adlı tezi olurken en son yazılan tez de, teoloji bölümünün kapandığı son yıl olan 1971'de Haralambos D. Sakatis'in "*Kilise Babaları*" adlı çalışmasıdır. Konuya dair diğer tezler Kilise Babaları'na göre; piskoposluk rütbeleri, ilham, Tanrı alem ilişkisi, ahlak, vâfız, kutsal yağ, ikonlar, kötülük ve şeytan, oruç gibi başlıkları içermektedir. Bu konuyla yakından ilişkili bir başka çalışma alanı da "*Hristiyan Azizler*"le⁴⁵ ilgili yapılan çalışmalardır ki sayıları elliye bulmaktadır. Ayrıca kimi kilise babaları ve patrikler aynı zamanda aziz sayıldıkları için, azizlerle ilgili yapılan çalışmaların sayısı biraz daha artmaktadır. Azizlerle ilgili ilk tez, 1869'da Ambrosios Kesaras'ın "*Azizlere Yalvarma*" başlığını taşımakta, sonraki dönemlerde aynı adla yapılan tezlerin sayısı beşi bulmakta. Diğer tezlerde Aziz Savva, Dionisios, Stefanos, Psaltiros, Damaskinos, Augustin, Venediktos, Nikiforos ve Patros gibi önemli isimler ele alınmıştır. Şüphesiz ki Hristiyan azizlerle ilgili yapılan çalışmalarda en önde gelen isim, dördüncü yüzyılda yaşamış ve bir ara İstanbul Başpiskoposluğu (398-404) da yapmış olan

⁴³ Runciman, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁴ Kilise Babaları: Kutsal Kitabı, yazılı veya sözlü geleneği esas alarak, kilise tarafından öğretilen dini esasların (doktrinler) tümünü hazırlayan ilk Hristiyan yazarlarına verilen bir addır. Katolik ve Ortodoksların Babalar'a bakışında farklılıklar olmaktadır. Örneğin Eusebios, Ortodokslar için son derece önemli iken Katolikler için pek önemli sayılmamıştır. Katoliklerce önemli olan Augustin'de Ortodokslarca hiç dikkate alınmamış ve hatta tenkit edilmiştir. Bunun yanında "Kapadokya Babaları" gibi her iki mezhep içinde önemli sayılan ortak "Kilise Babaları" vardı. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, "Kilise Babaları" Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005 ; Demirci, *Ortodoksluğun Teolojisi*, s. 13, 29-32.

⁴⁵ Aziz : Hristiyanlıkta ermiş kişi olarak bilinir ve oldukça önemli bir yer tutar. Özellikle Ortodoks Kilisesi'nde azizlerin resim ve kabartmalarından oluşan ikonalar dua etmek ve tapınmak amacıyla da kullanılır. Aziz, kutsallığından dolayı tanrıya yakın olan kişi, bir başka deyimle bir çeşit aracı varlık olarak görülür. Erken dönem Hristiyanlıkta din şehitleri aziz kabul edilirken, Hristiyanlığın devletle barışmasından sonra azizlik, başka bir mahiyete dönüşmüştür.

İuannis Hrisostomos (John Chrysostom) dur. Onun Ortodoks ayinleri, manastır yaşamı, tevbe, sevgi, mucize, kadın, evlilik, vaftiz, havariler vb. konulardaki görüşlerini içeren tezlerin sayısı yirmiyi bulmaktadır. Yine aynı zamanda hem Aziz sayılan hem de İstanbul Patriği (858-867, 877-886) olan, gerek Bizans içerisinde ve gerekse dışarıda Katoliklerle yapılan tartışmalarda önemli biri isim olan Aziz Fotios'un patrik seçilişini, ona yapılan iftiraları ve onun ahlak anlayışını ele alan tezler de önemli bir yer tutmaktadır. Dördüncü yüzyılın önemli isimlerinden birisi de İuannis Hrisostomos'un çağdaşı "*Büyük Vasilios*" olarak da bilinen Kapadokyalı keşiş Aziz Vasilios'tur. Okulda onun hakkında ilk tez 1906 Vasilios Efthimiu'un hazırladığı "*Büyük Vasilios'un Kilise Faaliyetleri*" adlı çalışmasıdır. Onunla ilgili yapılan çalışmalar da ana hatlarıyla ahlak, kilise yazarları, keşişlik, teslis, Kitab-ı Mukaddes, iyilik ve kozmoloji konularını içermektedir. Ortodoks Kilisesi'nde "İkonoklastik" dönemde, ikon taraftarı görüşleri ile ön plana çıkan bir başka Aziz Şamlı Yuhanna (645/676-749)'dır. Müslümanlarla girdiği polemikler nedeni ile İslam dünyasında Yuhanna ed-Dımeşki adıyla bilinen bu azizle ilgili ilk çalışmayı 1909'da Yeorgios H. Apostolu yapar, tez, "*Aziz Damaskinos'un İkonlarla İlgili Düşüncesi*" başlığını taşır. Bundan başka onun felsefi görüşlerini, Tevratla ilgili tahlillerini, tanrı ve ahlak konularındaki görüşlerini ele alan çalışmalar göze çarpar.

Şüphesiz bütün Hristiyan mezheplerinde olduğu gibi Ortodokslukta çok önemli olan ve aynı zamanda aziz kabul edilen bir başka çok önemli isim de İsa'nın annesi Bakire Meryem'dir. Hristiyanlıkta Meryem'in İsa'yı doğurması nedeni ile ona Theotokos" yani "Tanrı Doğuran" unvanı verilmesi onun tanrı olup olamayacağı tartışmalarına neden olmuştur. Ortodokslar onu "Tanrı Anası" ilan etmekle birlikte insani yönüne vurgu yapmışlar, ancak şefaet ediciliğine de büyük önem vermişler, Katoliklerin Meryem'in tüm günahlardan arındırıldığı ve de göğe yükseltildiği şeklindeki görüşlerine karşı çıkarak, Roma Kilisesi'nin bu anlayışıyla Meryem'i tanrılaştırdıklarını iddia etmişlerdir.⁴⁶ Konuya dair karşımıza çıkan ilk tez 1876'da Arsenios Fraggulis'in "*Meryem Ana ve Asli Günah Meselesi*" adlı çalışmasıdır. Diğer tezler Meryem'in bakireliği, masumiyeti, papalığın onun hakkındaki yanlış inançları, Bizans'ta ve Ortodokslukta Meryem'le ilgili çalışmaları konu edinmektedir.

Okulda yapılan tezlerde kilise babaları ve azizler dışında daha sonraki yıllarda bu mezhebin tarihine ve teolojisine yön veren patrik, imparator ve teolog gibi önemli kişilere de yer verilmiştir. Patriklerle ilgili ilk çalışma, 1871'de Athanasios Megaklis tarafından yapılan "*İstanbul Patriği I. Athanasios*" adlı tezdur. Bunun dışında İstanbul patrikleri Patrik Fotios, II. Jeremias, I. Yermanos, II. Yermanos, Kirillos Lukaris, I. Nikiforos, IV İoannis gib patriklerle ilgili çalışmalar yapılırken, İstanbul dışında diğer kiliselerden Antakya Patriği I. Silvestros, Kudüs Patriği Timotheos Themelis, İskenderiye Patriği Meletios Pigas ve Latin Patriği İoannis Vekkos'la ilgili yapılmış tezler bulunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Ortodoks teoloji ile ilgili konulara dair okulun lise bölümünde hemen hemen hiçbir tez yokken patriklerle ilgili yapılmış yaklaşık yirmi beş civarı bir tezin olduğunu gördük. İlginç olan bu tezlerin yirmi tanesi 1962-1963 eğitim öğretim yılında okulun lise bölümünden mezun olanlar tarafından yapılmıştır. Bir başka deyişle o yıl mezun olanların tümüne (biri hariç) patriklerle ilgili tezler verilmiştir. Bir diğer ilginç nokta ise, lise bölümü öğrencilerin çalıştıkları patrikler son yüz elli yıllık süre de patrik olan isimlerden oluşmaktadır.⁴⁷ Bunlar içinde; III İoakim (1878-1884 ve 1901-1912), Dorotheos (Patrik vekili olarak) (1918-1921), Meletios IV (1922-1923) ve VI. Konstantinos (1924-1925) gibi mücadeleci ve siyasi kimlikleri ile ön plana çıkan önemli isimler de yer almaktadır. Okulun lise bölümünde,

⁴⁶ Demirci, *Ortodoksluğu Teolojisi*, s. 8.

⁴⁷ Stavridu, *Halki*, s. 497-508.

önemli teologlardan başta Manuel Gedeon (1851-1943) olmak üzere Konstantinos Tipaldos, Nikiforos Glikas, Kallinikos Delikanis, Padoleon Komminos, Sardeon Yermanos, Filadelfias Emilianos gibi kişilerle ilgili tezler yapılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde yapılan tezlerde daha çok erken dönem ve Bizans teologları çalışılırken, Cumhuriyet Dönemi'de gerek teoloji ve gerekse lise bölümü tezlerinde daha çok on dokuz ve yirminci yüzyıl teologlarının çalışıldığını görmekteyiz.

Hristiyanlığın devlet tarafından tanınmasını sağlayan ve Hristiyan olup sonradan aziz seviyesine yükseltilen I. Konstantin (306-337) ile ilgili de Okul da yapılmış tezler vardır. Bunların ilki 1885'te Konstantinos Mikrulis'in "*Büyük Konstan'in Azizlerle İlgili Tavrı*" adlı tezidir. Daha sonra onun döneminde kilise ve devlet ilişkilerini, dönemindeki ahlak anlayışını, hristiyan oluşunu ve hristiyanlıkla ilişkilerini konu edinen tezler hazırlanmıştır. I. Konstantin dışında Bizans İmparatorlarının taç giymesi, evrensel sinodlara devlet katkısı, Bizans Dönemi boyunca din devlet ilişkileri ve Patriklerin seçimi gibi meseleler de tezlere konu olmuş. İoannis Ciciridis'in 1961-1962'de lise bölümünde Hazırladığı "*Batıdaki Din-Devlet İlişkilerinde Reformun Etkisi*" adlı çalışmayla, aynı öğrencinin 1963'de "*Rusya'da Kilise ve Devlet İlişkisi*" adlı çalışması farklı bir alanı kapsamaya bakımdan ilginç gelmektedir.⁴⁸

Patrikhane'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini konu edinen tezlerin sayısının sadece üçle sınırlı olması da ilginç bir istatistik olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya dair ilk tez, 1904 yılında Dionisios Minas'ın "*Fetihten Sonra Yennadios Sholarios'un İstanbul Patriği Olması ve Türk Devleti İle Olan İlişkileri*", 1915'de Konstantinos Voraftakis'in "*Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Kilisesi*", 1964 lise bölümünden Evstratios Zengin'in "*Osmanlı Devletinde Ortodoks Kilisesi'ne Verilen İmtiyazlar*" adlı tezleri yer almaktadır.

Hristiyanların kutsal metinleri de okulda incelenen konular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kutsal kitaplar, genelde Kitab-ı Mukaddes (Eski Ahit) ve Havarilerin mektuplarını da içeren İnciller (Yeni Ahit) başlığı altında incelenmektedir. Bu tezlerde ana hatlarıyla bu kutsal kitapların geçerliliği ve bağlayıcılığı, ilhamı, tarihi, tercümelerinin gerekliliği, gelenekle olan ilişkisi, yorumlanması ve bir takım dini konulara referans kaynağı olmaları (örneğin incillere göre deccal, Tanrı krallığı, Roma'nın önceliği gibi) bağlamında ele alınmışlardır. Kutsal kitaplarla ilgili ilk çalışma 1868'de Averkios'un "*Eski Ahit'te Teslis Sırrını Gösteren İfadeler*" olurken, son tez 1965'te Theodoros Nikolau'nu "*Resullerin İşlerinde Mesih İsa'nın Tamkılığı*" adını taşımaktadır.

Ortodoks Hristiyan geleneğinde İkon konusu oldukça önemlidir. "*İkonaklastik Dönem*"⁴⁹ (İkon kırıcılık) (726-842) olarak bilinen bu dönemde, ikon konusu gerek İstanbul Kilisesi'nin kendi içerisinde ve gerekse Roma kilisesi ile büyük tartışmalara sebep olmuş, mücadele ikon taraftarlarını zaferi ile sonuçlanmıştır. Okulda konuya dair yapılmış yirmiyeye yakın çalışma bulunmaktadır. İkon konulu ilk çalışma, 1880'de İoakim Foropulos'un "*II. İznik Konsiline Kadar İkon Mücadelesi*" adını taşımaktadır. Bu konudaki tezler; ikon inancının

⁴⁸ Burada İoannis Ciciridis'de olduğu gibi Okulun lise bölümünden mezun olanlar daha sonra teoloji bölümünü bitirdiklerinde de yeniden tez hazırlıyorlardı. Aynı şekilde mevcut Patrik Vartholomeos da 1959-1960 Öğretim Yılında liseden mezun olurken farklı, bir yıl sonra teolojiden mezun olurken de farklı bir tez hazırlamıştır.

⁴⁹ İkonaklast Dönem : Bizans İmparatoru III. Leon (717- 741) 726'da ikonlara tazimi yasaklayan bir genelge yayınlaması ile başlayıp 842'ye kadar sürecek olan bu dönem, Kilise içerisinde "*ikon taraftarları*" (İkonodules) ve "*ikon karşıtları*" (İkonomahos/İkonoklast) olmak üzere iki grup arasında uzun süren kavgaların yaşanmasına neden olmuştur. Roma Kilisesi bu mücadelede ikon taraftarıdır. Demirci, *Ortodoksluğun Teolojisi*, s. 64.

doğruluğunu, ibadet objesi olarak kullanılabilceğini, ikon taraftarı ve ikon karşıtlarının görüşlerini, mücadelenin tarihini, bu inancın kutsal kitap, gelenek ve kimi kilise babalarının görüşlerine göre doğruluğunu öne süren başlıklardan oluşmaktadır.

Geleneğin önemli olduğu Ortokslukta buna dair okulda yapılan ilk tez 1873'te Panaretos Moshidis tarafından "*Kutsal Gelenek*" adını taşımakta ve ilerleyen yıllarda aynı adı taşıyan tez sayısı beşi bulmakta. Geleneğe dair diğer tezler de ise, teoloji- gelenek ilişkisi ele alınmıştır. Hazırlanan tez konularının bir bölümü de Kilisenin işleyişi, idari yapısı, başta evlilik ve boşanma olmak üzere ruhbanların uyması gereken kurallar, papaz atama ve azletme prosedürleri, yanılmazlık konusu, dini kıyafetler, dini rütbelerin verilmesi ve düşürülmesi, ruhban-laik farkı, vb.den oluşmaktadır. Bu konuda ilk çalışma 1877'de Nikodimos Angelidis tarafından yapılan "*Kilise Hizmetlerindeki Makamların Menşei*" başlıklı tezdur. 1971'de Okulda yapılan son tezlerden birisi de Hrisostomos Kalaicis tarafından hazırlanmış olup, "*Papaz Giysileri*" adını taşımaktadır.

Kutsal ayinlerin çeşitleri, usulleri, süreleri, bölümleri, şekilleri, ayinlerde kullanılan ve belli aralıklarla Patrikhane tarafından hazırlanıp tüm Ortodoks kiliselere gönderilen kutsal yağ da yapılan tezlere konu olmuştur. Mucize konusu da tezlerden işlenmiştir. Bu konuda ilk tez, 1873'te Nikiforos Asteriadis'in "*Vahyi Açıklamada Mucizenin Yeri*" başlığını taşımaktadır. Mucize ile ilgili tezler; genelde mucizenin gerçekliği, geçerliliği, gücü, incillerde bahsedilen İsa'nın mucizeleri ile diğer önemli din büyüklerinin mucizeleri ve mucizeye karşı yapılan itirazlar ele alınmıştır.

Hristiyan inanç esaslarının şekillenmesinde Ekümenik Konsiller'in önemi çok büyüktür. Kutsal Ruh'un yardımıyla alındığına inanılan kararlar bağlayıcıdır. Ortodokslara göre bu konsillerin sayısı yedi iken Katolikler de bu sayı yirmi birdir.⁵⁰ Okulda konsillerle ilgili yapılan bir düzine tezin bir kaç hariç neredeyse tümü Ferrara-Floransa Konsili (1438-1439) ile ilgilidir. Bizans İmparatoru [VIII. Yannis Palaiologos](#) (1425-1448)'un Türklere karşı Papa'nın ve Avrupa Devletlerinin desteğini almak için (siyasi hedefler uğruna) Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul ettiği bu konsil kararlarını, İstanbul Kilisesi her ne kadar kabul etse de Ortodokslar arasında büyük ihtilaflara neden olmuş ve bu konsil kararları ancak İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden epey sonra, 1884'de Patrikhane Sinod'unda alınan bir kararla geçersiz sayılmıştır.⁵¹ Okulda bu konsille ilgili ilk çalışma 1878'de Lukas Petridis'in "*Floransia Konsili'nin Geçerliliği Konusu*" adını taşımaktadır. Diğer tezlerde aynı şekilde sözkonusu konsilin geçersizliği, alınan kararlardaki yanlışlar ve burada öne çıkan bazı isimler üzerine yoğunlaşmaktadır.

Okulda, ahiret yani ölüm sonrasına (eskatoloji) dair yapılan tezlerde "araf" konusuna özel bir vurgu yapılmıştır. Araf'la ilgili Ortodoks ve Katolikler farklı düşünmektedirler. Katoliklere göre ölüm sonrasında bir Hristiyan küçük günahları için ateşten arındırıcı bir yer olan arafta bir süre kalacak, bir nevi azap çekecektir. Ortodokslar ise, İsa'nın kurtarıcılık misyonuna ters düştüğü gerekçesiyle buna karşı çıkarlar.⁵² Okulda konuya dair ilk tez 1875'te Nikolaos Papadimitriu'nun hazırladığı "*Arafta Azap Yoktur*" başlığını taşımaktadır. Bunun dışında konuya dair diğer birkaç tez, Katolik inancındaki arafın yanlışlarına vurgu yapan başlıklar içermektedir. Eskatolojiye dair diğer tezlerde; Kalvinistler'in, Protestanlar'ın ve Müslümanlar'ın ahiret inancına yöneliktir. Ayrıca ruhun ölümsüzlüğü, yeniden dirilişi ve ölüm sonrası yaşamla ilgili yapılmış tezleri de bu kategoride değerlendirebiliriz.

⁵⁰ Konsiller için bkz. Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri II. Vatikan Konsili*, Konya 1991.

⁵¹ Paraskevas Konortas, "Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordiale'e", *Ekümenik Patrikhane* (Der Cengiz Aktar), İletişim Yay, İst., 2011, s. 36.

⁵² Demirci, *Ortodoksluğun Teolojisi*, s. 9.

Ortodoks Hristiyan geleneğinde mistisizm ve mistik yaşam merkezleri olan manastırlar da oldukça önemlidir. Manastırlar mistik dini yaşam merkezleri olmanın ötesinde, Bizans döneminde çoğu Patrikhane'nin ve İmparatorun kontrolü dışında olup halka daha yakın oldukları için kamuoyu oluşturma ve halkı yönlendirme de önemli roller üstlenmişler bu nedenle de zaman zaman merkezi idare ile ters düşmüşlerdir. Heybeliada Ruhban Okulu'nda aynı zamanda bir manastırdır. Okul aslında dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda kurulmuş olan "Aya Triada Manastır"ının ek bir binasıdır. Zamanla okul daha ön plana çıktığı için manastır ikinci planda kalmıştır. Okul öğrencilerinin buradaki gündelik yaşamları ve ders programları manastır geleneklerine göre düzenlenmiştir.⁵³ Okulda mistik yaşam, keşişlik ve manastırlara dair yapılan tezlerin sayısı otuz civarında olup ilk tez, 1881'de İoannis Diakumakis'in "Hristiyan Mistisizmi" adlı çalışmasıdır. Konu ile ilgili tezlerde genelde manastır yaşamının gerekleri, belli dönemlere göre tarihi gelişimi ile Aziz Hrisostomos, Theodoros Studios, Büyük Vasilios, Aziz Benedik gibi önemli mistiklerin yaşamları ve konuya dair görüşleri işlenmekte, başta meşhur Aynaroz Manastırları olmak üzere çeşitli manastırlar ve özellikleri ele alınmaktadır. 963'de kurulan Aynaroz Manastırının 1963'de bininci yılına isaden Grigorios Larencakis (lise bölümü) tarafından "Aynaroz'un Bininci Yılı" başlıklı bir tez yapılmıştır. Yine manastırlarla ilgili çalışmalar içinde mozaikleri ile meşhur İstanbul'daki "Karye Manastır (şimdi müze) da bulunmaktadır. Thomas Cevaz tarafından 1962'de hazırlanan tezin başlığı "Karye Manastırındaki Mozaikler ve Freskler" başlığını taşımaktadır.

Okuldaki tezler arasında Ortodokslar ve Patrikhane açısından önemli görülen bazı dini mekanlar, kilise ve piskoposluk bölgeleri ile Patrikhane'nin önemli kurumları da ayrı bir grupta değerlendirilebilir. Antakya, Kudüs, İskenderiye, Sina, Efes, Kıbrıs, Selanik, Ohri, Girit, Sakız vb., çalışma yapılan önemli tarihi mekanlar arasında sayılabilir. Kurumsal yapılara ilk örnek erken dönem Hristiyan okulları olan "İskenderiye Okulu" ve "Antakya Okulu" ile ilgili çalışmalar örnek verilebilir. Doğu Hristiyanlığı üzerine eğitim vermek üzere açılan Roma'daki Athanasios Okulu da yapılan tezler arasında yer almaktadır. Ruhban Okulu'nun lise bölümünde 1957-1958 eğitim yılında yapılan on sekiz tezin neredeyse tümü⁵⁴ Patrikhane'nin kurumsal yapılarına ayrılmıştır. Bunlar; Heybeliada Ruhban Okulu (üç dönemi ayrı ayrı tezlere konu olmuş), Okul Kütüphanesi, Fener Patrikhane Kütüphanesi, Heybeliada Aya Triada Manastır, Kudüs'deki Stavru Ruhban Okulu, Atina Üniversitesi Teoloji Okulu, Selanik Üniversitesi Teoloji Okulu, Boston Teoloji Okulu, Dersaadet (İstanbul) Rum Cemiyeti Edebiyesi, Aynarozdaki Athos Okulu, Fener Patrikhane dergileri olan "Ekklisiastiki Alithia" 1880-1923, "Kallifronos Ekklisiastiki Epitheorisis" (1871-1885) ve "Neos Pimin" (1919-1923) hakkında hazırlanmış tezlerden oluşmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu ve Balkanlarda ortaya çıkan siyasi duruma paralel olarak geniş nüfus hareketleri olmuş, hem Türkiye'den hem de başka ülkelerden bir çok Ortodoks Hristiyan Avrupa ve Amerika'ya gittikleri için geniş bir diaspora cemaati ortaya çıkmış, sonuçta bunlara kayıtsız kalmayan Patrikhane, sözkonusu bölgelerdeki dini hizmetlerini sürdürmek için yeni kilise merkezleri ve okullar açmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi ABD ve Avrupa daki bu yeni merkezler de, okulda işlenen tezlere konu olmaya başlamıştır.

Yukarıda belli bölümlerle kategorize ettiğimiz alanların dışında; Ortodoks teoloji açısından Logos kavramı, ahlak ve özgürlük meselesi, din-ahlak-felsefe-filoloji ilişkisi, iyilik, kötülük, günah, şeytan, oruç, kurban, mayasız ekmek, aforoz, tevbe ve bir takım ahlaki

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Salih İnci, Heybeliada Aya Triada Manastır, "Uluslararası Hoşgörü ve İnanç Turizmi Konferansı 9-12 Mayıs 2013 Konya", (2011), s.771-780.

⁵⁴ Stavridu, *Halki*, s. 501-502.

erdemleri konu edinen tezlerle kimi heretiklere karşı yazılmış olan apolojetik (reddiye) türde konu başlıklarını taşıyan tezler de bulunmaktadır.

2. Diğer Kiliselere Dair Yapılan Tezler

Burada diğer kiliselerden kastettiklerimizin Patrikhane'den bağımsızlığını ilan etmiş (otosefal) kiliselerle, doğunun diğer kadim kiliseleri ve Katolik, Protestan Kiliseler olduğunu tekrar belirtmek isteriz. Ayrıca Ortodoksluğun kendi teolojisi ile diğer kiliselere dair yapılan tez konularında geçişler olabileceğini de dha önce vurgulamıştık. Diğer kiliselere dair yapılan çalışmalarda Batı (Katolik) Kilisesi en önemli yeri işgal etmektedir. Tezlere geçmeden önce kısaca iki kilise arasındaki tarihsel ilişkileri hatırlamakta yarar vardır. Katoliklerle Ortodoksların 1054'te görünürde teolojik bir nedenden (Kutsal Ruh'un kimden çıktığı) dolayı birbirlerini aforoz etmeleri ile başlayan ve nihayet 7 Aralık 1965 yılında Vatikan ve Fener'de aynı anda yapılan törenlerle aforozun karşılıklı olarak kaldırıldığına ilan edilmesiyle yeni bir döneme girilen on asırlık ilişkiler ağı inişli çıkışlı dönemlerin yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁵ Aslında sadece dini değil aynı zamanda siyasi ve kültürel nedenlere bağlı olan bu ayrılık, iki kilise arasında teolojik farklılıkların daha da derinleşmesine neden olmuş, zaman zaman yapılan çeşitli (1438-1441 Floransa Konsili gibi) birleşme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Batılı güçler karşısında Osmanlı Devleti'nin siyasi hedefleri ile, son bir buçuk asır hariç tutulursa, kilisenin çıkarları örtüştüğünden, güçlü bir siyasi desteği arkasına alan Patrikhane, Katolik kilisesi ile mücadelesinde kendi nüfuz alanlarını korumuştur.⁵⁶ Ancak zamanla siyasi dengelerin değişmesi ve Cumhuriyet Döneminde oluşan yeni denklemde Patrikhane gücünü kaybettiğinden eski nüfuz alanlarını koruyamamış hem Katolik Kilise hem de diğer kiliseler karşısında oldukça zayıflamıştır. İki büyük kilise arasında yaşanan bu tarihi süreç ve ihtilaflı konular, Heybeliada Ruhban Okulu'nda yapılan tezlere de konu olmuştur. Genelde Osmanlı Dönemindeki tezler de ihtilaflı konular üzerine yoğunlaşıp suçlayıcı başlıklar karşımıza çıkarken⁵⁷, 1950'lerden sonraki lise bölümü tezlerinde ise biraz daha uzlaşmacı ve mutedil konu başlıkları ile karşılaşmaktayız.

Katolik Kilisesine dair konular genelde papalar ve papaların yanılmazlıkları, kiliselerin ayrılma ve birleşme çabaları, Kutsal Ruh, evlilik, mayasız ekmek, dini takvim, araf (eskatoloji), azap, Meryem'in bakireliği, sakramentler /ayinler, günah, kurtuluş gibi iki kilise arasındaki teolojik ihtilaflı doktrinler, Havarilerin üstünlüğü ve bundan kaynaklanan onursal öncelik meselesi, Kilisenin kurucuları (Babalar, Azizler vb) Kilise idaresi, ekümeniklik tartışmaları, konsiller ve Katolik Kilisesindeki bazı reformlarla ilgili meselelerdir. Sadece Kiliselerin birleşmesi ve ayrılık (şiizmalar) hareketlerine dair yaklaşık yirmi civarında tez bulunmaktadır. Doğu ve Batı (Katolik) kiliseleri ile ilişkiler konusundaki ilk tez 1869'da, İlarion Kanakis tarafından "*Doğu ve Batı Kiliselerinde Hristiyanlığın Birliği Sorunu*" adıyla hazırlanmış tezdur. İki kilise arasındaki ekümeniklik tartışmalarla ilgili olarak da 1904'de

⁵⁵Patrikhane- Vatikan ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Evangelu Theodoru, "Î Simvoli tu Îkumeniki Patriarhu Athinagoru is tin Apokatastasin Adelfikon Sheseon Metaksi Orthodoxu ke Romeokatholikos Ekklesias" *Athinagoras I Îkumenikos Patriarhis O Îpirotis*, İoannina /Yanya, 1975, s. 307-332.

⁵⁶ Paraskevas Konortas, *a.g.e.*, s.35-36.

⁵⁷İki kilise arasındaki ilişkiye bakışı göstermesi bakımından şu olay ilginçtir: 1873'de okuldaki üç öğrenci, okulu ziyarete gelen Katolik rahipler tarafından, kendilerine yurt dışında yüksek öğrenim imkanı vaadi ile kandırılırlar, olay farkedilince Katolik propagandasına alet olan öğrencilerin okulla ilişkileri kesilir. Vasilios Adoniadis, "Mia Selis Mathitias Mu", *Orthodoksia*, 2 (1927/1928) 125-129.

Filoteos Lukidis'in, "*Doğu ve Batı Kiliseleri Arasında Evrensel Patriklik Ünvanı İle İlgili Mücadele*" adlı tezi zikredilebilir. Okulda Katolik kiliseye dair yapılan tezlerin sayısı ise aşağı yukarı elliye bulmaktadır.⁵⁸ Hristiyanlığın iki kadim kilisesi olan İstanbul ve Roma arasındaki tarihi ve dini ilişkiler göz önüne alındığında Katolikle ilgili bu kadar fazla tezin olmasını doğal karşılamak gerekir.

Katoliklikle ilgili son yıllardaki tezler de (özellikle lise bölümünde) daha çok iki kilise arasında başlayan diyalog ve kiliseler birliği gibi güncel konulara yer verilmiştir. Örneğin 1968-69 öğretim yılında Haralabos (İakovos) Sofroniadis'in lisedeki "*Eski ve Yeni Roma Arasındaki Afarozun Kaldırılması*" ile aynı kişinin 1970'de teolojiden hazırladığı "*Son Yirmi Yılda – 1948/1968- Ortodoks ve Katolik Kilise Arasındaki İlişkiler*" adlı tezi, 1963'de (lise) Pavlos Bogos Dikran'ın "*II. Vatikan Konsili*" adlı çalışması. Okulda yapılan son tezlerden (1970 lise) şu üçü de kiliseler arasındaki yakınlaşmayı göstermesi bakımından oldukça ilginç konu başlıklarını içermektedir.⁵⁹ Bunlardan ilki Yeorgios Hazudis'in "*Genel konular : Ortodoks ve Katolik Kilisesi, İki Kilise Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar Üzerine Bir Araştırma (İnanç Açısından)*" adlı tezi, ikincisi Eleftherios Kersenoglu'nun aynı konuyu "*Kilise Hukuku Açısından*" değerlendirdiği tezi, son olarak da Yeorgios Lemopulos'unda iki kilise ilişkilerini, "*Düşünce, Propaganda, Dini Telkin ve Kiliseler Birliği Konularındaki Faaliyetleri Açısından*" ele aldığı tezidir.

Ortodoks Kiliseler dışındaki Hristiyanlarla ilgili yapılan çalışmalarda ikinci sırayı ise Anglikan Kilisesi Başpiskoposluğu (Archbishops of Cantenbury) almaktadır. Tez konuları doğrudan Anglikan Kilisesi'nin teolojik konuları ile ilgili olduğu kadar aynı zamanda iki kilise arasındaki diyalog ve yakın ilişkileri de kapsamaktadır. İki kilise arasındaki ilişkiler on yedinci yüzyılda tüccarlar, diplomatik temsilciler ve din adamları kanalıyla başlar. Ancak misyonerlik nedeni ile bir buçuk asırlık süren bir kesintiden sonra, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Anglikan toplumu ile Patrikhane arasındaki ilişkiler yeniden başlar ve bu her iki kilise tarihi bakımından oldukça önemlidir. Başlangıçta (1901-1914) ilişkiler, belli ölçüde akademik ve teorik karakterlidir. Örneğin 1903'de, o zamanlar Heybeliada Ruhban Okulu hocası Androustos, Anglikan Mezhebi'nin doğruluğu ile ilgili klasik çalışmasını kaleme alır. 1922'de Patrikhane, Anglikan Mezhebinin geçerliliğini tanımaya karar verir ve 1925'de Londra'da yapılan (325/1925) Birinci İznik Ekümenik Konsili'nin 1600. yılı kutlamalarına katılır. 1922 sonrasında Anglikan Kilisesi nezdinde, Tiyatira Metropliti Yermanos (1922-1951) Patrikhane'nin resmi temsilcisi olur ve günümüze kadar bu makama gelenler bu temsili sürdürürler.⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye topraklarında Patrikhane'nin konumunun tartışıldığı Lozan'da, Patrikha'ne en büyük desteği Anglikan Kilisesi'nin yönlendirmesiyle İngiliz temsilcilerden alır. Hatta bu durumu kimi yazarlar, Patrikhane'nin Türk topraklarından gitmesi veya İstanbul'da kalıp küçük bir kilise şeklinde kalmasını savunan Katolik İtalya (Roma Kilisesi) – Fransız ittifakına karşı İngiliz destekli bir Anglikan-Ortodoks ittifakının oluştuğunu söylerler.⁶¹ Dolayısıyla teolojik ittifaklar zamanla siyasi ittifaklara da zemin hazırlamıştır. Anglikan Kilisesi ile ilgili ilk tez, 1869'da Filoteos Konstantinidis tarafından, "*Anglikan Kilisesi İle Doğu Ortodoks Kilisesinin Birliği*" adıyla

⁵⁸ Stavridu, *a.g.e.*, s. 250-289 , 465-508.

⁵⁹Bu üç kişi okul kapatıldığında aynı zamanda ikinci sınıf teoloji öğrencisidirler. Bunlar, muhtemelen sonradan Selanik Üniversitesi Teoloji Okulu'ndan mezun olurlar.

⁶⁰ Stavrides, "History of The Ecumenical Patriarchate", s. 79.

⁶¹ Alexis Alexandris, "*Lozan Konferansı ve İstanbul Patrikhanesi...*", Ekümenik Patrikhane (Der. Cengiz Aktar), s. 80-83.

hazırlanır. Daha sonra 1871-1875 arasında birer tez yapılmış ve uzun bir süre (yaklaşık 45 yıl) 1919'a kadar bu konuda her hangi bir teze rastlanmamaktadır. Buna karşın 1954/1955 yılında yapılan (lise ve teoloji bölümündeki) otuz altı tezin yirmisi Anglikan Kilisesi ile ilgilidir. Tüm tezler içinde ise Anglikan Kilisesi ile ilgili yapılan tezlerin adedi otuzu aşmaktadır. XX. yy.'ın başlarında Anglikan Kilisesi ile başlayan ilişkiler, tez konuları olarak HRO'nun gündeminde yer bulmuştur. Okul tarihinde ilk kez diğer mezheplerden öğrenci alımı da 1907'de Anglikan Kilisesi'nden gelen bir öğrencinin okula kaydı ile gerçekleşmiştir.⁶² Anglikan Kilisesi ile ilgili tezler ana hatlarıyla; on civarı tezin hemen hemen ortak başlıkları Anglikan-Ortodoks ilişkileri üzerine, yine bir o kadar sayıda tez Anglikanların papaz atama ayinleri ve prosüdürleri hakkında, diğer tezlerde Başpiskoposlukla Patriğin yazışmaları, Anglikan Kilisesi'ndeki reformlarla sözkonusu kilisenin inanç esasları hakkında yapılmış çalışmaları içermektedir.

Diğer kiliselerle ilgili yapılan çalışmalar içerisinde ilk sıralarda yer alan konulardan biri de 1950'li yıllardan sonra hız kazanan Ekümenik Hareketler'dir.⁶³ Kısaca Dünya Hristiyan Kiliseleri arasında diyalog ve işbirliğini hedefleyen bu akımın içinde Patrikhane de yer almış ve bu akımın geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1902-1904 yıllarındaki Patriklik Genelgelerinde (Patriarchal Encyclicals) diğer Hristiyanların inançlılarına dair olumlu ifadeler yer alırken, 1920'den sonraki genelgelerde ise konuya dair daha açık ve net ifadeler kullanılmıştır.⁶⁴ Buna dair tezlerin hemen hepsi lise bölümünde 1953/ 1954 Eğitim-Öğretim Yılı'nda yapılmaya başlanır, aynı yılda bir anda aynı konulu toplam yedi tez birden çalışılmıştır. Konuya dair yapılan yaklaşık otuzu aşkın tez, 1953- 1957 tarihleri arasındadır. Tezlerin ana konuları, Ekümenik Hareketler'in mahiyeti ve gerekçesi, tarihi, yapılan çeşitli toplantılar, alınan kararlar, hareketin fikir öncülüğünü yapanların görüşleri, bu oluşuma diğer kiliselerle birlikte Ortodoks Kilisesi'nin katkıları hakkındadır.⁶⁵ Konuyla ilgili olarak mevcut Patrik Vartholomeos'un 1959-1960 lise bitirme tezi de bu konuyla ilgili olup "1937'ye Kadarki Ekümenik Hareketlere Fener Patrikhanesi'nin Katkısı" adını taşımaktadır.

Yukarıdakilerle yakından ilişkili olan bir başka tez konusu da Dünya Kiliseler Birliği ile ilgili olanlardır. Dünya Kiliseler Birliği, Hristiyanlıkla ilgili belli konularda ortak hareket etme adına 1948'de Amsterdam'da kurulmuş olup bu gün merkezi Cenevrede bulunmakta ve Patrikhane de bu oluşumun içerisinde aktif olarak yer almaktadır. Patrikhane temsilcileri bu kurumun kuruluşundan itibaren komisyon başkanlığı, merkezi konmite ve yürütme komitesi üyeliği gibi değişik seviyelerdeki temsillerde yer almışlar, Patrikler de zaman zaman kurumunun kuruluş yıldönümlerinde (örneğin 25.ve 40. yıldönümleri gibi) çeşitli genelgeler yayımlamışlardır.⁶⁶ Okulda bununla ilgili tezlere 1953'den sonra rastlanmaktadır. Konuyla ilgili teoloji bölümünde yapılan tek tez 1961'de İoannis Panagopulos'un "Dünya Kiliseler Birliğinin Kuruluşu ve Çağrısı" adını taşımaktadır. Lise bölümünde yapılan tezlerde Dünya Kiliseler Birliği Gençlik Örgütü, bu oluşuma Ortodoksların bakışı, hareketin önemli fikir babaları, çeşitli dönemlerde yapılan toplantılar ve alınan kararalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca 1950 sonrasında hız kazanan tüm Ortodoksları bir araya getiren Panortodoks Kongrelerle ilgili de çeşitli tezler yapılmıştır.

⁶² Stavridu, *İ İera Theologikis Sholi tis Halkis Mia Sinoptiki Theorisis*, Patrikhane yay. Selanik 1994, s. 43.

⁶³ Ekümenik Hareketlerle ilgili bkz.; A. Hikmet Eroğlu, "Günümüzde Hristiyan Ekümenizmi", *Dinler Tarihi Araştırmaları III Hristiyanlık, Dünü, Bu günü ve Geleceği*, Ankara, 2002 s. 247-258.

⁶⁴ Stavrides, "History of The Ecumenical Patriarchate", s. 82.

⁶⁵ Stavridu, *Halki*, 497-501.

⁶⁶ Stavrides, "History of The Ecumenical Patriarchate", s. 140.

Katolik ve Anglikan Kilisesi dışındaki diğer kiliselerle ilgili yapılan tezler daha azdır. Her birisi için sayıları genelde beş ile on arasında değişen diğer kiliselere dair tezler; Yunanistan Kilisesi, Kıbrıs Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Etyopya Kilisesi, Bulgar Kilisesi ve Protestan Kiliseleri ile ilgilidir. Rus Kilisesi, Sırp Kilisesi, Cizvitler, Girit Kilisesi, Kalvinizm, Makedonya Kilisesi ve Yehova şahitleri ile ilgili de birer ikişer tez çalışılmıştır.

Okulda Hristiyanlık dışındaki dinlerden Yahudilik ve İslam'la ilgili olarak da birkaç teze rastlamaktayız. Yahudilikle ilgili ilk tez 1873'te Yerasimos Doricas'ın "*Putperest Halk ve Yahudilerde Kurtarıcı İsa*" ismini taşımaktadır. Yahudilerle ilgili diğer tezler; Musa Peygamberin Hayatı, onun beş kitabı (Tevrat), kitapların gerçekliği, Musa'nın konumu ve önemi, Pavlos'un Yahudilere Mektubu ve onun Yahudilikle ilgili teolojik görüşleri, Yahudilerde Mesih beklentileri ve Musa zamanındaki felaketlerin incelenmesini içermektedir.

İslam ve Müslümanlıkla ilgili olarak da okulda hazırlanmış birkaç teze rastladık. Bunlardan ilki 1946'da Theodoros Mancirakis tarafından hazırlanan "(Hz.) Muhammed Hakkında Tarihi Bir İnceleme" adlı çalışmadır. Diğer biri, 1957'de Etyopyalı bir öğrenci olan Mogas Zaungenin, "*Etyopya'da Hristiyanlık ve Müslümanlık*" adlı tezidir. Bir başka tez de Adamantios A. Çukos'un 1963'de ki "*Kur'an'da Tanrı, Alem, İnsanlık ve Ahiret İnancı*" adlı çalışmasıdır.⁶⁷

Okula değişik ve farklı yerlerden gelen kimi öğrencilere zaman zaman kendi geldikleri bölgelerle ilgili tezlerin verildiğini de görmekteyiz. Örnek birkaç tezden bahsetmek gerekirse; Selanik'ten gelen ve 1962'de mezun olan Evstathios Milonas, "*Selanik Kilisesi'nin İlk Yıllardaki Problemleri*" adlı tez hazırlamıştır. Yine İspanya'dan gelip 1958'de mezun olan Pavlos Balester de "*İspanya Ortodoksları Tarihinden Notlar*" adlı çalışmasını yapmıştır. Aynı şekilde Etyopya Kilisesi'nden gelen ve 1967'de mezun olan Afeverk Alemu da "*Etyopya'da Katolik ve Protestanlar*" başlıklı tezi çalışmıştır.

3. Yayınlanan Bazı Tezler

Okulda yapılan tezlerin bir kısmı başta Patrikhane'nin Osmanlı Dönemi'ndeki resmi yayın organı "*Ekklesiastiki Alithia*" (1880-1923)⁶⁸ ve onun Cumhuriyet Dönemi'ndeki devamı niteliğinde olan "Orthodoksia" (1926-1963)⁶⁹ olmak üzere dönemin değişik Ortodoks dergilerinde yayımlanmış, bir kısmı da kitap olarak İstanbul, Selanik ve Atina gibi merkezlerde basılmıştır. Bu şekilde Teoloji Bölümünde hazırlanıp yayımlanmış tezler örnek olarak şunlar zikredilebilir;

İrineos Pandoleodos (1890 mez.) "*İnciller ve Gelenek açısından ikonlara saygı*" Atina'da 1971'de yayımlanır.

Emmanuil Fotiadis. (1930) : "*İstanbul Patriği I. Yermanos*". *Orthodoksia*, 9(1934) 91'de yayımlanmıştır.

⁶⁷ Stavridu, *Halki*, s. 250-289; 465-508.

⁶⁸ Ekklesiastiki Alithia (Εκκλησιαστική Αλήθεια) : 1880-1923 yılları arasında Patrikhane'nin resmi yayın organı olarak İstanbul'da çıkarılmış çok önemli bir dergidir. Dergi için bkz. Th. Hristu Krikoni, "İs tin Epanekdosin tu Periodiku 'Ekklesiastiki Alithia Konstantinupoleos 1880-1923'" *Klironomia*, 16/B, Selanik:1984, s. 274-334.

⁶⁹ Orthodoksia (Ορθοδοξία): Patrikhane tarafından 1926-1963 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan aylık dini ve ahlaki içerikli bir dergidir. Dergi, 1994'den itibaren Fener Patrikhane'sinin Selanik'teki *Selanik Pateristik Aaştırmalar Merkezince* yeniden çıkarılmaya başlanmıştır. Bkz. Adamantiu St. Anestidi, *Orthodoksia İthikothiriskeftikon Periodikon tu İkumeniku Patriarhiu (1926-1963)*, Atina, 1984.

Hrisostomos Koroneos. (1922), “İsa Mesih'in Yuhanna'ya Göre Kurtarıcı Misyonu”, Ortodoksia'nın değişik sayılarında yayımlanmıştır. *Ortodoksia*, 6(1931) 94-101, ve 9 (1934) 59-65. vd.

Apostolos Meksi.(1911)⁷⁰ “Karma Evliliklerin Geçerliliği ve Bozulması” adlı çalışma “Aile ve Evlilik” adıyla, 1945'te İstanbul'da yayımlanmıştır.

Parthenios Kinidis. (1939) “*Vissarion Nikeas Hakkında*” İskenderiye'de 1957'de basılır.

Pavlos Balester. (1958) “*İspanyalı Ortodoksların Tarihinden Notlar*”. 1961'de Atina'da basılır.

Hrisostomos Zafirooulos. (1959) “*İsidoros Pilusiotis'e Göre Kutsallık*” Basım yeri belirtilmeyen tez 1980'de basılır.

Damaskinos Papandreu. (1959) “*İlk Dönemlerde Ermeni Kilisesi*” 1966'da Atina'da yayımlanır.

Timotheos K. Yiokarinis. (1959) “*Ortodoksluğa Göre Vaaz ve Dini Propaganda*” Selanik'te 1962'de basılır.

Yeorgios Çeçis. (1960)“*Ortodoks Azizlere Dair Kutlama Takvimi*”1961'de İstanbul'da basılır.

Andreas Aksiotakis. (1963) “*Katolik Neas Monis Manastırı ve Mimarisi*” Eser Sakız'da 1969'da “İ Nea Moni tis Hiu, İstoria ke Tehni” (Sakız Yeni Manastırı Tarihi ve Tekniği) adıyla yayımlanır.

Stefanos Sahpelidis. (1963) “*Yunan Kilisesi ve Konstantinos İkonomos*” 1966'da Selanik'te basılır.

Konstantinos Patelos. (1965) “*Yirminci Yüzyılda İskenderiye Kilisesi*” Bu tez “*Meletios B' o Metaksakis, Patriarhis Aleksandrias ke pasis Afrikis (1926-1935)*” (İskenderiye Patriği II. Meletios Metaksis ve Bütün Afrika) adıyla 1966'da İskenderiye'de yayımlanır.⁷¹

Lise Bölümünde hazırlanıp sonradan basıla tezlere örnek olarak da şunlar zikredilebilir;

Konstantinos Halkias (1953-1954 öğretim yılı). “*Profesör G. Konidari'nin Ekümenik Hareketlerle İlgili Görüşleri*” Tez, 1949'da *Theologia* adlı Ortodoks dergisinde yayımlanır.

Yeorgios Çeçis (1955-1956) “*Dünya Kiliseler Birliği Tüzüğü'nün İlk Maddesinin Ortodoksluk Açısından Değerlendirilmesi*” Bu çalışma, *Ortodoksia* 36 (1961), s. 28-32'de yayımlanmıştır.

Hristos Çuvalis (1960-1961). “*Fener Patrikhanesi'nde Fetihten Sonraki Dönemde Başrahiplerin Şeref Unvanları*” Bu çalışma “*Piskoposların Unvanları Meselesi*” başlığıyla 1962'de Teoloji Bölümü mezuniyet tezi olarak da hazırlanmıştır ve Atina Kilisesi tarafından hazırlanan meşhur Din ve Ahlak Ansiklopedisi'nde (*Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia, cilt 12, s. 1005, (ek madde), Atina, 1968*) madde olarak yer almıştır.

Stefanos Sahpelidis (1961-1962) “*Konstantinos İkonomos*” adlı lise bitirme tezi, “*Bağımsız Yunan Kilisesi ve Konstantinos İkonomos*” adıyla 1962'de Teoloji Bölümünde de mezuniyet tezi olarak sunulmuş ve Yunan Ortodoks dergisi *Grigorios Palamas'ta*, 49 (Selanik, 1966) 214-224, 288-300, 54(1971) 410-420 vd. yayımlanmıştır.

Konstantinos Patelos. (1963-1964) “*Meletios Metaksakis*”. 1966'da İskenderiye'de basılır.⁷²

⁷⁰ Yazarın Cumhuriyet Döneminde hazırladığı üç ciltlik “*Heybeliada Ruhban Okulu*” (I-III, İst. 1933-1957) adlı çalışma ilk olması bakımından önemlidir.

⁷¹ Stavridu, *Halki*, s. 250-289; 465-508

⁷² A.g.y.

Okulda hazırlanan kimi tez konuları, bazı öğrenciler tarafından sonraki eğitim çalışmalarında daha da genişletilerek bu alanda ilahiyat doktoru olmalarına imkan vermiştir. Örneğin 1947’de Vasilios Stavridis, “*Origien’in Özellikleri*” adlı tezini hazırlar. Daha sonra gittiği Boston’da “*İskenderiyeli Klement’de Ahlak*” adlı master tezini hazırlar ve 1951’de de “*İskenderiye Okulu’nda Teoloji Eğitimi*” adlı çalışmasıyla teoloji doktoru olur. Dolayısıyla Clement (190-202) ve Origen (203-231) İskenderiye Okulu’nun iki önemli isimidir. Yaklaşık 700 civarında inceleme ve araştırmaları ile daha çok Kilise Tarihi üzerine yoğunlaşan Stavridis, Patrikhane’nin bu alandaki en önemli isimidir.⁷³

Okulda yapılan tezler, sonraki akademik çalışmalar için belkide bir ilk tecrübe niteliğindedir. Nitekim tez hazırlayarak Okuldan mezun olanlar daha sonra farklı konular üzerine yoğunlaşarak Teoloji üzerine çok önemli eserler vermişlerdir. Bunların tümünü burada saymak bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Ancak örnek olarak birkaç isimden bahsetmekle yetineceğiz. Bunlar⁷⁴;

1871 mezunu Filaretos Vafidis, akademik yönü ile ön plana çıkan önemli bir isim olarak geride çok sayıda eser bırakmıştır. En önemli eseri, üç ciltlik “*Kilise Tarihi*”dir. (I-II. cilt İst., 1884, 1886, III. cilt, İskenderiye, 1928).

1892 Hristos Andrutsos, Felsefi çalışmaları ve Ortodoks dogmalarını sistematik hale getirme konusundaki çabaları ile bilinir. En önemli çalışmalarından biri de “*Felsefe Sözlüğü*”dür. (Atina 1929, II. baskı, Selanik 1965.) Aynı zamanda doktora çalışması olan iki ciltlik “*Platon’a Göre Kötülük*” (Atina, 1896-1897) önemli bir eserdir.⁷⁵ Bir başka felsefeci Okuldan 1874 de mezun olan Vasilios Antoniadis’dir. Konuya dair makale ve teliflerden oluşan eserlerinin sayısı yüzü aşmaktadır.

1897 mezunu Yermanos Strinopulos, (1907-1922 Okul müdürü), Teoloji alanındaki brikimi ile Patrikhane’yi uluslararası boyutta her yerde temsil etmiş, Oxford, New York, Atina gibi Avrupa’nın çeşitli üniversitelerinden fahri doktora unvanları almış, Anglikan Kilisesi, ekümenik hareketler, Patrikhane ve diğer Hristiyanlarla ilişkilere dair yayınlanmış onlarca makale ve yazıları bulunmaktadır.

1903 mezunu Vasilios Stefanidis, bir başka önemli Kilise Tarihçisidir. “*Kilise Tarihi*” adlı eseri 1948’de, Atina’da yayımlanır. Meslektaşları onu “Son dönem Yunanistan’ın en büyük ve önemli tarihçisi” olarak tanımlarlar.

Önemli çalışmaları nedeni ile son dönem teologlardan 1941 mezunu Hrisostomos Konstantinidis ve 1959 mezunu Athanasios Papas’ı da bu listeye ilave etmek gerekir.⁷⁶

Yapılan bu ve benzeri çalışmalar, gerek Heybeliada Ruhban Okulu’nda gerekse diğer Ortodoks Teoloji Okulları olan Atina ve Selanik Üniveristeleri İlahiyat Okulları ile Amerika’da bir nevi Ruhban Okulu’nun ikizi olarak görülen Holy Cross Grek Ortodoks Teoloji Okulu’nda ve çeşitli Ortodoks Enstitüleri’nde kaynak eserler olarak görülmüştür. Ayrıca yapılan öğrenci ve hoca değişimleri ile daha yakın ilişkiler kurulmuş bu da Ortodoks Teolojiye dair en azından belli konularda ortak bir düşüncenin ve eserlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

⁷³ Stavridu, *Halki*, s. 406 vd.

⁷⁴ Tüm bu isimler ve diğerleri için bkz. İnci, a.g.e, s. 178-195, 204-212, 218-226.

⁷⁵ Diğer çalışmaları için bkz., Stavridu, *Halki*, s. 215-216.

⁷⁶ Stavridu, *Halki*, s. 250-289; 465-508

C. Sonuç

Heybeliada Ruhban Okulu'nda yapılan bu tezler, Fener merkezli kadim Ortodoks geleneğinin, modern dönemlere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Zira okulun açılmasından önceki dönemlerde, bazı manastırlar dışında, daha çok sözlü aktarıma dayanan bu gelenek, bundan böyle yazılı olarak nakledilmeye başlanmış, bu noktada sözkonusu çalışmalar önemli bir boşluğu doldurmuştur. Gerek bu tezler ve gerekse okul öğretmenlerinin teoloji ile ilgili diğer çalışmaları, Patrikhane etkisindeki Ortodoks Teolojisi'nin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. Her ne kadar bu çalışmaların, tüm Ortodoks Teoloji üzerinde dönüştürücü bir özelliğe sahip olduğunu söylemek zor olsa da, bu alanda yirminci yüzyılda yapılacak olan araştırmalar için önemli ve büyük bir adım olarak görmek gerekir. Daha sonra yayınlanmış olan bu çalışmaların bir kısmı, referans olarak kullanılan kaynaklar arasına girmiştir. Yine bu çalışmalar, Ortodoksluğun batıda diğer kiliseler (Katolik-Protestan) ve topluluklar tarafından da tanınmasına vesile olmuştur. Ayrıca okuldan mezun olup yurt dışında eğitimlerine devam eden kimi öğrenciler, bu çalışmalarını batıdaki modern üniversitelerde daha da geliştirerek ciddi akademik eserler ortaya çıkarmışlardır.

Patrikhane ve Ortodoks dünyası ile ilgili, içerde ve dışarıda meydana gelen gelişmelerin bir çoğu gerek Patrikhane'nin kendi teolojisine yönelik ve gerekse diğer kiliselerle olan ilişkilerine yönelik hazırlanan tezlere konu olmuştur. Dolayısıyla tez konuları bize, Patrikhane'nin, tezlerin verildiği dönemlerde hangi olaylarla meşgul olduğunu ve Patrikhane gündeminin ne olduğu konusunda kısmen ipuçları vermektedir. Bu bağlamda, özellikle 1951 sonrası (daha çok lise bölümündeki) tez konuları bize bu konuda çok daha net bilgiler sunmaktadır. Sözkonusu dönem Patrikhane'nin dışı açılma siyaseti takip ettiği ve konjektörün etkisiyle uluslararası alandaki faaliyetlerinin arttığı bir zamandır. Sonuçta Patrikhanenin tüm faaliyetlerinin fikir işçiliğini yürütmek bir bakıma Ruhban Okulu'na düştüğü için okulda, Ortodoks Teolojiye dair temel çalışmaların yanısıra, mevcut konjötöre uygun çalışmalar da yapılmıştır.

Yapılan çalışmaların, doğrudan ya da dolaylı olarak kilise dilinin muhafaza edilmesine de katkı sağladığını söyleyebiliriz. (Yunanistan'da devletin, halk dili olan "Dimotika"ya sahiplenmesi karşısında kilisenin "Katharevusa" yı savunma mücadelesi gibi). Daha sonra bir kısmı müstakil birer eser olarak İstanbul ve Atina'da basılan, bir kısmı da dönemin Ortodoks dergilerinde yayımlanan bu eserler, teoloji alanına bir hareketlilik getirmiş ve hatırı sayılır bir bilgi birikiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dönemin imkanları ölçüsünde çoğaltılan bu eserler, diğerleri ile birlikte taşradaki belli noktalara kadar ulaştırılmıştır. Bunların, özellikle asrın başında, Balkanlar ve Anadolu'da yaşayan Ortodoks Rum halkın ortak bir dini ve milli kimliğinin oluşmasında katkısının olduğu söylenebilir.

Patrikhane çevresine önemli bir teolojik hareketlilik getiren okulda, teoloji alanında yapılan çalışmalar bir başlangıç olmuş, ilerleyen yıllarda ortaya konan başka eserlerle birlikte Fener Patrikhanesi'nin etkin olduğu Heybeliada Ruhban Okulu, Atina, Selanik Teoloji Okulu ve ABD'deki Greek Holy Cross Okulları ile diasporadaki Ortodoks Enstitüler arasında kısmen ortak bir teolojik dilin ve anlayışın gelişmesine de katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Adoniadis, Vasilios. "Mia Selis Mathitias Mu", *Orthodoksia*, 2 (1927/1928) 125-129, İstanbul.
- Alexandris, Alexis, "Lozan Konferansı ve İstanbul Patrikhanesi'nin Ekjümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli tutanağın Önemi", *Tarihi Siyasi Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane* (Der. Cengiz Aktar), İletişim Yay, İst., 2011.s.77-119.
- Anestidi St. Adamantiu, *Orthodoksia İthikothriskeftikon Periodikon tu İkumeniku Patriarhiu (1926-1963)*, İkumeniki Patriarhion, Atina, 1984.
- Atalay, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İst. 2001.
- Aydın Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005.
-*Hristiyan Genel Konsilleri II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1991.
- Demirci, Kürşat, *Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2005.
- Eroğlu, Hikmet, "Günümüzde Hristiyan Ekümenizmi", *Dinler Tarihi Araştırmaları III, Hristiyanlık, Dünyü, Bu günü ve Geleceği*, Ankara, (2002,) s. 247-258.
- Estia Theologon Halkis Epetiris Melon*, Atina, 1992.
- Fanurgaki, Vasiliu D., *İsagogi sti Theologia*, Ekdosi İpiresia Dimosievmaton, Selanik, 1984.
- Gedeon, Manuil. *Hronika Tis Patriarhikis Akadimias*, İst., 1883.(Yayın evi yok)
- Grigora, (Arhimandrit) Yermanu, *İ En Halki Theologiki Sholi (1844-1898)*, Tipografion K.A.Faku, İskenderiye, 1907.
- Heybeliada Rum Rahipler Okulu Yönetmeliği*, I. madde, TCMEB Talim Terbiye Dairesi Arşivi, Kurul Karar Defteri, Karar No 151, Tarih: 25/09/1951.
- İnalçık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Eren Yayınları, İstanbul, 1992.
- İnci, Salih, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Yedirenk Yay., İstanbul, 2010.
- Heybeliada Aya Triada Manastırı, "*Uluslararası Hoşgörü ve İnanç Turizmi Konferansı 9-12 Mayıs 2013 Konya*", (2011), s.771-780.
- Kanonismos Organikos tis en ti kata Halkin İera Moni tis Ayias Triados Theologikis Sholis tis Hristu Ekklisias, 1845* (HRO 1845 Yönetmeliği), Patrikhane Matbaası, İstanbul, 1845.
- Kondothra, George, K.M. "Ortodox Theological Education in the Modern World, Vth. International Consultation of Ortodox Theological Schools", *Education Historical Perspective*, Halki/ İstanbul 14-24 Ağustos 1994, s. 3.
- Konortas, Paraskevas, "Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordiale'e", *Tarihi Siyasi Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane* (Der Cengiz Aktar), İletişim Yay, İst., 2011.s. 27-68.
- Krikoni, Th. Hristu, "İs tin Epanekdosin tu Periodiku 'Ekklisiastiki Alithia'Konstantinupoleos 1880-1923 ke tu Parartimatos Aftis 'O Neos Pimin 1919-1923' *Klironomia*, 16/B,Selanik, (1984), s. 274-334.
- Macar, Elçin. *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İst., 2003.
- Mamoni, Kiriaki, "Agones tu İkumeniku Patriarhiu kata ton Missionarion", *Minimosini*,1980-1981, Atina, (1981), s. 179-211.
- Meksi, Apostolu, *İ en Halki İera Theologiki Sholi, I-III*, İstanbul, 1933-1957.
- Orthodoksia*, İstanbul (1955/30), sayı 1, s. 118 - 123; (1956/31), sayı 3, s. 362; (1958/33), sayı 3, s. 336 – 337; (1961/36), sayı 3, s. 290.

Pasadeu, Aristidi, *İera Theologiki Sholi Halkis İstoria, Arhitektoniki*, Ekdotisi İeras Mitropoleos Elvetias, Atina, 1987.

Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge at The University Press, New York, 1968.

Stavridis Vasiliu Th., *İ İera Theologiki Sholi tis Halkis*, Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 1988.

_____, *İ İera Theologikis Sholi tis Halkis Mia Sinoptiki Theorisis*, Ekdotikos Patriarhion, Selanik, 1994.

_____, *İ İera Theologikis Sholi tis Halkis Simpliroma, 1985-2000*, Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 2001.

-----, "A Concise History of The Ecumenical Patriarchate"(Trans. from the Greek George Dion. Dragas), GOTR, Brookline, 2000, c. 45, sayı 1-4, s. 135-140.

Theodoru, Evangelu, "İ Simvoli tu İkumeniki Patriarhu Athinagoru is tin Apokatastasin Adelfikon Sheseon Metaksi Orthodoxu ke Romeokatholikus Ekklesias" *Athinagoras I İkumenikos Patriarhis O İpirotis*, Yanya, 1975.

Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay. (III. baskı), Ankara, 1997.